

कथमेतद्रम्यतामिति । कौलिक आह । सुभगे सत्त्वमभिक्षितं भवत्यः ।
 परं किंतु राधा नाम मे भार्या नन्दकुलप्रसूता पूर्वमसीत् । सा त्वम
 वतीर्णा । तेनाहमत्रायात इत्याह । सा प्राह । भगवन् यद्येवं ततो
 मे तातं प्रार्थय । येन सो ऽप्यविकल्पं मां तुभ्यं प्रयच्छति । कौलिक
 आह । सुभगे नाहं दर्शनपथं मानुषाणां गच्छामि । किं पुनरालाप
 करणं । तद्वान्धर्वविवाहेनात्मानं प्रयच्छ । नो चेच्छापं दत्वा सान्वयं
 ते पितरं भस्मसात् करिष्यामि । एवमभिधाय गृहडादवतीर्थ सञ्चे
 पाणी गृहीत्वा तां सभयां सलज्जां वेपमानां शय्यामानयत् । ततश्च
 रात्रिशेषं यावत् तां वात्स्यायनोक्तविधिना निषेव्य प्रत्यूषे स्वगृहम
 लक्षितो जगाम । एवं तस्य तां नित्यं सेवमानस्य कालो याति । अथ १०
 कदाचित् कञ्चुकिनस्तस्या अधरोष्ठप्रबालखण्डनं दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः ।
 अहो पश्यत । अस्या राज्ञकन्यकायाः पुरुषोपभुक्ताया इव शरीरावयवा
 विभाव्यन्ते । तत् कथं सुरक्षिते ऽप्यस्मिन् गृहे एवंविधो व्यवहारः ।
 तद्वाञ्छे निवेदयामः । एवं निश्चित्य सर्वे राज्ञानं समेत्य प्रोचुः । देव
 वयं न विद्मः । परं सुरक्षिते ऽप्यस्मिन् कन्यान्तःपुरे कश्चित् प्रविशति । १५
 तद्देवः प्रमाणं । तच्छ्रुत्वा राजा समाकुलेन मनसा व्यचिन्तयत् ।
 पुत्रीति ज्ञाता मरुतीह चित्ता कस्मै प्रदेयेति महान् वितर्कः ।
 दत्ता सुखं प्राप्स्यति वा न वेति कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टं ॥२१६॥
 नयश्च नार्थश्च सद्वक्त्रभावास्तुल्यानि कूलानि कुलानि तासां ।
 तथैश्च दोषैश्च निपातयन्ति नद्यो हि कूलानि कुलानि नार्थः ॥२१७॥ २०
 तथा च ।

जननी मनो हरति ज्ञातवती परिवर्धते सह शुचा सुहृदां ।
 परसत्कृतापि कुरुते मलिनं दुरतिक्रमा दुरितरो विपदः ॥२१८॥
 एवं बहुविधं विचिन्त्य देवीं रहस्थां प्रोवाच । देवि विज्ञायतां यदेते
 कञ्चुकिनो वदन्ति । तस्य कृतांतः कुपितो येषैष द्वीहः कृतः । देव्य २५

पि तदकर्ण्य व्याकुली भूवा सवरं कन्यान्तःपुरे गत्वा खण्डिताधरां
 नखविलिखितशरीरावयवां दुहितरमपश्यत् । आरु च । आः पापे
 कुलकलङ्कारिणि किमेवं शीलखण्डनं कृतं । को ऽयं कृतात्तावली
 कितस्त्वत्सकाशमभ्येति । तत् कथ्यतां ममाये सत्यं । इति कोपादोप-
 ५ विसङ्कटं वदत्यां मातरि राजपुत्री भयलज्जानताननं प्रोवाच । अम्बे
 सान्नान्नारायणः प्रत्यहं गृहडावृद्धो निशि समायाति । चेदसत्यं मम
 वाक्यं तत् परोक्षं विलोकयतु निगूहतरा काचित् निर्शथि भगवन्तं
 तं रमाकाशं । तच्छ्रुत्वा सापि प्रहसितवदना पुलकाङ्कितसर्वाङ्गी
 सवरं गत्वा राजानमुवाच । देव दिव्या वर्धसे । नित्यमेव निर्शथि
 १० भगवान् नारायणः कन्यकापार्थे ऽभ्येति । तेन गान्धर्वविवाहेन सा
 विवाहिता । तदद्य रात्रौ त्वया मया च वातायनगताभ्यां निर्शथि स
 द्रष्टव्यः । यतो न स मानुषैः सहोत्थाप्यं करोति । तच्छ्रुत्वा हर्षितस्य
 राजस्तदिनं वर्षशतमिव जगाम । ततस्तु रात्रौ निभृता भूवा राजा
 सकलत्रो वातायनस्थो गगणासक्तदृष्टिर्यावत् तिष्ठति । तावत् तस्मिन्
 १५ समये गृहडागतं शङ्खचक्रगदाहस्तं यथोचितचिह्नं व्योम्नो ऽवतरन्तं
 नारायणमपश्यत् । ततः सुधापूरप्लावितमिवात्मानं मन्यमानस्तां स्व
 प्रियामुवाच । प्रिये नास्त्यन्यो धन्यतरो लोके मया त्वया च । यदस्म
 त्प्रसूतिं भगवान्नारायणः समभ्येत्य भजते । तत् सिद्धाः सर्वे ऽस्माकं
 हृदयस्था मनोरथाः । अधुना ज्ञामातृकप्रभावेन सकलामपि वसुमतीं
 २० वश्यां करिष्यामि । एवं निश्चित्य सर्वैः सीमाधिपैः सह मर्यादाव्यति
 क्रममकरोत् । ते च तं मर्यादाव्यतिक्रमे वर्तमानमवलोक्य सर्वे समेत्य
 तेन सह वियहं चक्रुः । अत्रान्तरे स राजा देवीमुखेन तां दुहितरं
 प्रोवाच । पुत्रि त्वयि दुहितरि वर्तमानायां नारायणे भगवति ज्ञामा
 तरि स्थिते तत्किमेव युज्यते यत् सर्वे ऽपि पार्थिवा मया सह वि-
 २५ यहं कुर्वन्ति । तत् सम्बोध्यो ऽद्य त्वया निजभर्ता यथा मम शत्रून्

व्यापादयति । ततस्तया स कौलिको राज्ञी समायातः सन् सविनय
सुभिक्षितः । भगवंस्त्वयि जामातरि स्थिते मम तातो यच्छत्रुभिः परि
भूयते तन्न युक्तं । ततः प्रसादं कृत्वा सर्वास्तान् शत्रून् व्यापादय ।
कौलिक आह । सुभगे कियन्मात्रास्ते तातस्य शत्रवः । तद्विश्रब्धा
भव । क्षणेन सुदर्शनचक्रेण तांस्तिलशः खण्डयिष्यामि । अथ गच्छता ५
कालेन सर्वं देशं शत्रुभिरुदास्य स राज्ञा प्राकारशेषः कृतः । तथापि
तं कौलिकं वासुदेव^{सु}मे^{सु}ज्ञानं राज्ञा नित्यमेव विशेषतः कर्पूरागुरुक
स्तूरिकादिपरिमलविशेषान् नानाप्रकारवस्त्रपुष्पभक्ष्यपेयान् प्रेषयन् उ
द्धितमुखेन तमूचे । भगवन् नूनं प्रभाते स्थानभङ्गो भविष्यति । यतो
यवसेन्धनसङ्ग्रहः सञ्जातः । तथा सर्वा अपि जनः प्रहुरिर्जर्जरितदेहः १०
संवृत्तो योद्धुमत्तमः प्रचुरो मृतश्च । तदेवं ज्ञात्वा काले यदुचितं
तत्क्रियतामिति । तच्छ्रुत्वा कौलिको व्यचिन्तयत् । स्थानभङ्गे सञ्जाते
ममपि नूनं मृत्युरनया सह वियोगश्च भविष्यति । तस्माद्गरुडमारुह्य
सायुधमात्मानमाकाशे दर्शयामि । कदाचिन्मां वासुदेवं मन्यमानास्ते
साशङ्का अस्य राज्ञो योद्धुभिर्हन्यमाना नश्यन्ति । उक्तं च । १५

निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या मरुती फटा ।

विषं भवतु मा भूयात् फटाटोपो भयङ्करः ॥२२१॥

अथ यदि मम स्थानार्थं उद्धतस्य मृत्युर्भविष्यति । तदपि सुन्दरतरमेव ।
उक्तं च । गवर्थं ब्राह्मणार्थं च स्वाम्यर्थं स्त्रीकृते ऽथवा ।

स्थानार्थं यस्त्यजेत् प्राणांस्तस्य लोकाः सनातनः ॥२२०॥ २०
उक्तं च । चन्द्रे मण्डलसंस्ये विगृह्यते राहुणा दिनाधीशः ।

शरणागतेन सार्द्धं विपदपि तेजस्विनां ह्यथवा ॥२२१॥

एवं निश्चित्य दत्तधावनं कृत्वा तां प्रोवाच । सुभगे समस्तैः शत्रुभिः
हृतैरन्नं पानीयं वास्वादयिष्यामि । किं बहुना त्वयापि सह सङ्गं
ततः करिष्यामि । परं वाच्यस्त्वयात्मपिता यत् प्रभाते प्रभूतेन सैन्येन २५

नगरान्निःक्रम्य योद्धव्यं। अहं चाकाशस्थित एव सर्वांस्तान् निस्तेजसः
 करिष्यामि। पश्चात् सुखेन भवता हृतव्याः। यदि पुनरहं स्वयमेव
 तान् सूदयामि। तत् तेषां पापात्मनां वैकुण्ठगतिः स्यात्। तस्मात्
 ते तथा कर्तव्या यथा पलायमाना हन्यमानाः स्वर्गं न गच्छन्ति।
 ५ सापि तदाकर्ण्य स्वयं गत्वा सर्वं पितुर्न्यवेदयत्। राजापि तस्या वाक्यं
 श्रद्धानः प्रत्यूषे समुत्थाय सुसन्नद्धसैन्यो युद्धार्थं निश्चक्राम। कौलि
 को ऽपि मरणे कृतनिश्चयश्चापपाणिः राकाशगतिर्युद्धाय प्रस्थितः। अ
 ब्राह्मणे भगवता नारायणेनातीतानागतवर्तमानवेदिना स्मृतमात्रो
 वैनतेयः सम्प्राप्तो विहस्य प्रोक्तः। भो गरुत्मन् ज्ञानासि त्वं यन्मम
 १० हृत्पेषा कश्चित् कौलिको दारुमये गरुडे समावृणो राजकन्यकां कामयते।
 सो ऽब्रवीत्। देव सर्वं ज्ञायते तच्चेष्टितं। तत् किं कुर्मः साम्प्रतं।
 भगवानाह। अयं कौलिको मरणनिश्चयः कृतनियमो युद्धार्थं वि
 निर्गतः। स नूनं क्षत्रियप्रधानशराहतो निधनमेष्यति। तस्मिन् हृते
 सर्वो ऽपि जनो वदिष्यति। यत् प्रभूतक्षत्रियैर्मिलित्वा वासुदेवो
 १५ गरुडश्च निपातितः। ततः परं लोको ऽयमावयोः पूजां न करिष्यति।
 तत् त्वं द्रुतं गत्वा तत्र दारुमये गरुडे सङ्क्रमणं कुरु। अहं कौ
 लिकशरीरे प्रवेशं करिष्यामि। येन शत्रून् स व्यापादयति। शत्रु
 बधादावयोर्माहात्म्यवृद्धिर्भविष्यति। अथ गरुडे तथेति प्रतिपन्ने भग
 वान् नारायणस्तच्छरीरे सङ्क्रमणमकरोत्। ततो भगवन्माहात्म्येन
 २० स कौलिको गगणस्थः शङ्खचक्रगदाचापचिह्नितः क्षणेन लील्यैव
 समस्तानपि प्रधानक्षत्रियान् निस्तेजसश्चकार। ततस्तेन राज्ञा स्वसै
 न्यपरिवृतेन सङ्ग्रामे ते जिता निहृताश्च। ज्ञातश्च लोकमध्ये प्रवादः।
 यथानेन विजुजामातृत्वप्रभावेन सर्वे शत्रवो निहृता इति। कौलिको
 ऽपि तान् हृतान् दृष्ट्वा प्रमुदितमना गगणादवतीर्णः। यावद्वाजा
 २५ मात्यः पौरलोकाश्च तं नगरवास्तव्यं कौलिकं पश्यन्ति। ततः पृष्ठः

किमेतदिति सो ऽपि मूलादारभ्य सर्वं प्राग्वृत्तान्तं न्यवेदयत् । ततः
कौलिके सकलानुरजितमनसा शत्रुबधाद्वाप्ततेजसा राज्ञा सा राजक
न्यका सकलजनप्रत्यक्षं विवाहविधिना तस्मै समर्पिता । देशश्च प्रदत्तः ।
'कौलिको ऽपि तथा सार्द्धं पञ्चप्रकारं जीवलोकसारं विषयसुखमनुभ
वन् कालं निनायेति । अतः प्रोच्यते । ५

सुगुप्तस्यापि दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ।

कौलिको विष्णुत्रयेण राजकन्यां निषेवते ॥ २३२ ॥

तच्छ्रुत्वा करटक आह । भद्र अस्त्येवं । परं तथापि मरुन्मे भयं ।
यतो बुद्धिमान् सजीवको रौद्रः सिंहः । तदसमर्थो ऽयं भवानेनं
तस्माद्विद्योन्नयितुं । सो ऽब्रवीत् । असमर्थो ऽपि समर्थ एव । उक्तं च १०
यतः । उपायेन हि तत् कुर्याद्यन्न शक्यं पराक्रमैः ।

कावया कनकसूत्रेण कृलसर्पो निपातितः ॥ २३३ ॥

करटक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चित् कथा
प्रदेजे महान् न्ययोधपादपः । तत्र वायसदम्पती कृताश्रयौ प्रतिवस ॥ ६ ॥
तः । अथ तयोः प्रसवकाले तद्वृक्षविवरान्निःक्रम्य कृलसर्पः सदैव तद् १५
पत्यानि भक्षयति । ततस्तौ निर्वेददन्यवृक्षमूलनिवासिनं प्रियसुहृदं
गत्वा शृगालमूचतुः । भद्र किमेवंविधे सज्जात आश्रयोः कर्तव्यं भवति ।
एष तावदुष्टात्मा कृलसर्पो वृक्षविवरान्निर्गत्यावयोर्बालकान् भक्षयति ।
तत् कथ्यतां तद्वृक्षार्थं कश्चिदुपायः ।

यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या च परसङ्गता ।

२०

गृहे सर्पाश्रयस्तस्य कथं स्याच्चित्तनिर्वृतिः ॥ २३४ ॥

अन्यच्च । सर्पयुक्ते गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ।

यद्गामाले वसेत् सर्पस्तस्य स्यात् प्राणसंशयः ॥ २३५ ॥

अस्माकमपि तत्र स्थितानां प्रतिदिनं प्राणसंशयः । शृगालः प्राह ।
नात्मविषये स्वल्पो ऽपि विषादः कार्यः । नूनं स लुब्धो नोपायं २५

विना बध्यः स्यात् । उक्तं च ।

उपायेन जपो पादग्रियोस्तादृग्नं हेतिभिः ।

उपायज्ञो ऽल्पकायो ऽपि न श्रूयैः परिभूयते ॥२३६॥

तथा च । भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् ।

५ अतिलौल्यादकः कश्चिन्मृतः कर्कटकप्रहात् ॥२३७॥

कथा तावूचतुः । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चिद्वनप्र

॥७॥ देशे नानाजलचरसनाथं महत्सरः । तत्र च कृताश्रयो वंक एको

वृद्धभावमुपागतो मत्स्यान् व्यापादयितुमसमर्थः । ततश्च नुत्तामकण्ठ

स्तस्य सरसस्तीरमुपविष्टो मुक्ताफलप्रकरसदृशैरश्रुप्रवाहैर्धरातलमभि

१० पिबन् हरोद् । नालेनेव स्थित्या पादेनैकेन कुञ्चितग्रीवः कुमुदभ्रान्तिं

जनयति धूर्तो वको बालमत्स्यानां । अथैकः कुलीरको नानाजलचर

समेतः समुपेत्य तस्य दुःखेन दुःखितः सादरमिदमूचे । माम किमग्य

वया नाहारवृत्तिरनुष्ठीयते । केवलमश्रुपूर्णं निःश्वासेनावस्थीयते ।

स आह । वत्स सत्यमुपलक्षितं भवता । अहं मत्स्यादः । परं मया

११ वैराग्यतया साम्प्रतं प्रायोपवेशनं कृतं । तेनाहं समीपगतानपि

मत्स्यान् भक्षयामि । कुलीरकस्तच्छ्रुत्वा प्राह । माम किं तद्वैराग्यका

रणं । स आह । वत्साहमस्मिन् सरसि ज्ञातो वृद्धिं गतश्च । तन्मयैव

तच्छ्रुतं यद्वादशवार्षिकावृष्टिः सम्पद्यते लग्ना । कुलीरक आह ।

कस्माच्छ्रुतं भवता । वक आह । दैवज्ञमुखात् । यतः शनैश्चरो हि

२० रोहिणीशकटं भित्वा भीमश्च शुक्रश्च प्रयास्यति । उक्तं च वराहमि

हिरेण ।

यदि भित्ते सूर्यपुत्रो रोहिण्याः शकटमिह लोके च ।

द्वादशवर्षाणि तदा न हि वर्षति माधवो भूमौ ॥२३८॥

तथा च । प्राजापत्ये शकटे भित्ते कृत्वैव पातकं वासुधा ।

२५ भस्मास्थिसकलकीर्णा कपालिकमिव व्रतं धत्ते ॥२३९॥

तथा च । रोहिणीशकटमर्कनन्दनश्चेद्विनति रुधिरौ ऽथवा शशी ।

किं वंदामि तदनिष्टसागरे सर्वलोकमुपयाति सङ्ख्यः ॥२४०॥

तथा च । रोहिणीशकटमध्यसंस्थिते चन्द्रमस्यशरणीकृता जनाः ।

क्वापि याति शिशुपाचिताशनाः सूर्यतप्तभिदुराम्बुपापिनः ॥

तदेतत् सरः स्वल्पतोयं वर्तते । शीघ्रं शोषं यास्यति । अस्मिन् शुष्के ५

येः सहृदं वृद्धिं गतः सदैव क्रीडितश्च । ते सर्वे तोयाभावान्नाशं

यास्यन्ति । तत् तेषां वियोगं द्रष्टुमरुमसमर्थः । तेनैतत् प्रायोपवेशनं

मया कृतं । साम्प्रतं सर्वे स्वल्पजलाशया जलचराः स्वजनिर्गुहजलाश

येषु नीयन्ते । केचिच्च स्वयमेव मकरगोधाशिशुमारजलरुस्तिप्रभृतयो

गच्छन्ति । अत्र पुनः सरसि ये जलचरास्ते निश्चिन्तास्तिष्ठन्ति । तेनारुं १०

विशेषाद्रोदिमि यद्वीजशेषमात्रमप्यत्र नोद्धरिष्यति । ततः स तदाक

र्णान्येषां जलचराणां तत्तस्य वचनं निवेदयामास । अथ ते सर्वे भय

त्रस्तमनसो भत्स्यकच्छप्रभृतय आगत्य तं वक्रं पप्रच्छुः । मामास्ति

कश्चिदुपायो येनास्माकं रक्षा भवति । वक्रश्चाह । अस्त्यस्य जलाश

यस्य नातिदूरे प्रभूतजलसनाथं पद्मिनीखण्डमण्डितं मरुत् सरः ॥१५॥

यच्चतुर्विंशत्यापि वर्षैर्वृष्टे ऽपि पर्जन्ये न शुष्यति । तद्यदि मम पृष्ठं

कश्चिदारोहति तमहं तत्र नयामि । अथ ते जलचरा विश्वासमापन्ना

स्तात मातुल भ्रातरिति ब्रुवाणा अरुं पूर्वमहं पूर्वमिति समन्तात्

परितस्थुः । सो ऽपि दुष्टाशयस्तान् क्रमेण पृष्ठमारोप्य जलाशयस्य

नातिदूराश्रयां विस्तीर्णी शिलां समासाद्य तस्यामाक्षिप्य स्वेच्छ्या २०

भक्षयति । भूयो ऽपि जलाशयमागत्य जलचराणां मिथ्यावार्तासन्देश

कैर्मनांसि नित्यमेव रञ्जयन्नाहारवृत्तिमकरोत् । अन्यस्मिन् दिवसे स

कुलीरैकेणोक्तः । माम मया सह ते प्रथमः स्नेहसम्भाषः सञ्जातः ।

तत् किं मां परित्यज्यान्यान् नयसि । तस्माद्यद्य मम प्राणत्राणां कुरु ।

तदाकर्ण्य सो ऽपि दुष्टाशयश्चित्तितवान् । निर्विषो ऽहं मत्स्यमांसा २५

नां तस्मादग्रेण कुलीरकं व्यञ्जनस्थाने करोमि । वाढमित्युक्त्वा तं पृष्ठं
 समारोप्य तां बध्यशिलामुद्दिश्य प्रस्थितः । कुलीरकोऽपि दूरदेवास्थिप-
 र्वतं शिलाश्रयं समुद्दीक्ष्य मत्स्यास्थीनि परिज्ञाय तमपृच्छत् । माम-
 कियदूरे स जलाशयः । त्वं मदीयभारिणातिश्रान्तः । तत्कथय । सोऽपि
 ५ मन्दधीर्जलचरोऽयमिति मत्वा न स्थले प्रभवत इति मत्वा सस्मित-
 मिदमाह । कुलीरक कुतोऽन्यजलाशयः । मम प्राणयात्रेयं । तस्मात्
 स्मर्यतामग्राभीष्टदेवता । वामप्यस्यां शिलायां प्रक्षिप्य भक्षयिष्यामीति ।
 उक्तवति तस्मिन् स्वदशनसन्दंशेन मृणालनालधवलायां मृदुग्रीवायां
 गृहीतो मृतश्च । अथ स तां वक्रग्रीवां समादाय शनैः शनैस्तज्जला-
 १० शयमाससाद् । ततः सर्वैरेव जलचरैः पृष्ठः । भो कुलीरक किं निवृ-
 त्तत्वं । किं शकुनकारणं किञ्चित् सञ्जातं । सोऽपि तत्र मातुलको
 न समायातः । तत् किं चिरयति । वयं सर्वेऽपि सोत्सुकाः कृतेन
 णास्तिष्ठामः । एवं तैरभिक्षिते कुलीरको विरुस्य प्रोवाच । मूर्खाः
 सर्वे जलचरास्तेन मिथ्यावादिना वञ्चयित्वा नातिदूरे शिलातले
 १५ प्रक्षिप्य भक्षिताः । तन्मयायुःशेषतया तस्य विश्वासघातकस्याभिप्रायं
 ज्ञात्वा ग्रीवियं तस्यानीता । तदलं सन्धमेण । अधुना सर्वेषां जलचरा-
 णां क्षेमं भविष्यति । अतोऽहं ब्रवीमि ।

भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् ।

अतिलील्यादकः कश्चिन्मृतः कर्कटकयुक्तात् ॥२४२॥

२० वायस आह । भद्रं तत् कथय कथं स दुष्टसर्पो बधमुपेक्ष्यतीति । श्रु-
 गाल आह । गच्छतु भवान् किञ्चिन्नगरं राजाधिष्ठानं । तत्र कस्यापि
 धनिनो राजामात्यादेः प्रमादिनः कनकसूत्रं क्लृप्तं वा गृहीत्वा वृक्षको-
 ढरे प्रक्षिप्य । येन स सर्पः सुखेन बध्यते । अथ काकः काकी च
 तत्क्षणादुद्दिष्टौ कस्मिंश्चित् पुरे प्राप्तौ । ततश्च काकी किञ्चिदुपवन-
 २५ मध्ये गत्वा यावत् पश्यति । तावत् कस्यचिद्राज्ञोऽन्तःपुरं जलासन्न

न्यस्तकनकसूत्रमुक्ताहारवस्त्राभरणं जलक्रीडां करोति। अथ सा वायसी
कनकसूत्रमेकमादाय स्ववृत्ताभिमुखं प्रतस्थे। ततश्च कञ्चुकिनो वर्षध
राश्च तन्नीयमानमुपलभ्य गृहीतलगुडरुस्ताः सत्वरमनुययुः। काव्यपि
सर्पकोटरे तत्कनकसूत्रं प्रतिपद्य सुहृतरमवस्थिता। अथ पावद्मना
पुरुषास्तं वृक्षमारुह्य तत्कोटरमवलोकयन्ति। तावत् कृत्तसर्पः प्रसा
रितभोगस्तिष्ठति। ततस्तं लगुडप्रहारेण हत्वा कनकसूत्रमादाय यथा
भिलषितं स्थानं गताः। वायसदम्पत्यपि ततः परं सुखेन वसतः स्म।
अतो ऽहं ब्रवीमि।

उपायेन हि तत् कुर्याद्यन्न शक्यं पराक्रमैः।

काव्या कनकसूत्रेण कृत्तसर्पो निपातितः ॥ २४३ ॥

१०

तथा च।

उपेक्षितः क्षीणबलो ऽपि शत्रुः प्रमाददोषात् पुरुषैर्मदान्यैः।

साध्यो ऽपि भूत्वा प्रथमं ततो ऽसावसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति॥

तत्र किञ्चिदिह यदुद्धिमतामसाध्यमस्ति। उक्तं च।

यस्य बुद्धिर्बलं तस्य निर्वुद्धिस्तु कुतो बलं।

१५

वने सिंहो मदीन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥ २४५ ॥

करटक आह। कथमेतत्। सो ऽब्रवीत्। कस्मिंश्चिद्वनमध्ये भाक्या
सुरको नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। अथासौ वीर्यातिरेकान्नित्यमेवा ॥ ८ ॥

नेकान् मृगशशकादीन् व्यापादयन्नोपराम। अथान्येद्युस्तद्वनजाः सर्वे
सारङ्गवराहमहिषगवयशशकादयो मिलित्वा तमभ्युपेत्य प्रोचुः। स्वा २०

मिन् किमनेन सकलमृगवधेन निःफलेन यतस्तत्रैकेनापि मृगेण तृप्ति
र्भवति। तत् क्रियतामस्माभिः सह समयधर्मः। अथ प्रभृति तवात्रो

पविष्टस्यापि जातिक्रमेण प्रतिदिनमेको भक्षार्थं समेष्यति। एवं कृते
तव तावत् प्राणायाना ल्लेशं विना भविष्यति। अस्माकं पुनः सर्वो

च्छेदनं न स्यात्। तदेष राजधर्मो ऽनुष्ठीयतां। उक्तं च।

२५

- शनिः शनैश्च यो राज्यमुपभुङ्क्ते यथाफलं ।
 रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टिं परमां व्रजेत् ॥ २४६ ॥
 विधिना मन्त्रपुक्तेन ब्रह्मापि मथितापि च ।
 प्रपच्छति फलं भूमिररणीव ऊताशनं ॥ २४७ ॥
- ५ प्रज्ञानां पालनं शस्यं स्वर्गकोशस्य वर्धनं ।
 पीडनं धर्मनाशाय पापायायशसि स्थितं ॥ २४८ ॥
 गोपालेन प्रज्ञाधेनोर्वित्तदुग्धं शनिः शनैः ।
 पालनात् पोषणाद्वाक्यं न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ॥ २४९ ॥
 अत्रा इव प्रज्ञा कन्याको मोक्षात् पृथिवीपतिः ।
- १० तस्यैका ज्ञायते तृप्तिर्न द्वितीया कथञ्चन ॥ २५० ॥
 फलार्थी नृपतिर्लोकान् पालयेद्यत्नमास्थितः ।
 दानमानादितोयेन मालाकारो ऽङ्कुरानिव ॥ २५१ ॥
 नृपदीपो धनस्तेहं प्रज्ञाम्यः संहरन्नपि ।
 अन्तरस्थगुणैः शुश्रूष्यते नैव केनचित् ॥ २५२ ॥
- १५ यथा गौर्दृश्यते काले पाल्यते हि तथा प्रज्ञाः ।
 सिध्यते वीर्यते चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २५३ ॥
 यथा वीजाङ्कुरः मूलः प्रयत्नेनाभिरक्षितः ।
 फलप्रदो भवेत् काले तद्वन्नोकः सुरक्षितः ॥ २५४ ॥
 हिरण्यं धान्यरत्नानि पानानि विविधानि च ।
- २० तथान्यदपि यत्किञ्चित् प्रज्ञाम्यः स्यान्महोपतेः ॥ २५५ ॥
 लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेन्द्राः ।
 लोकानां सङ्ख्याद्यैव क्षयं यास्ति न संशयः ॥ २५६ ॥
- अथ तेषां तद्वचनमाकर्ण्य भामुरक आह । अहो सत्यमभिहितं भव
 ॥ २५७ ॥ हिः । परं यदि ममोपविष्टस्यात्र नित्यमेव नैकः श्यापदः समागमि
 २५७ ॥ ष्यति । तन्नूनं सर्वानपि भक्षयिष्यामि । अथ ते तथेति प्रतिज्ञाय नि

वृत्तिभाजस्तत्रैव वने निर्भयाः पर्यटन्ति । एकश्च प्रतिदिनं क्रमेणायाति ।
 वृद्धो वा वैराग्ययुक्तो वा शोकग्रस्तो वा पुत्रकलत्रनाशभीतो वा
 तेषां मृध्यात् तस्य भोजनार्थं मध्याह्नसमय उपतिष्ठते । अथ कदाचि
 ज्ञातिक्रमाच्छकस्यावसरः समायातः । प्रेषितश्चानिच्छन्नपि समस्त
 मृगैः । सो ऽपि मन्दं मन्दं गत्वा वेलातिक्रमं विधाय व्याकुलितकृद् ५
 यस्तस्य बधोपायं चिन्तयन् दिनशेषे प्राप्तः । सिंद्धो ऽपि वेलातिक्रमेण
 क्षुब्धामकण्ठः कोपाविष्टः सृक्कणी परिलेलिकृन् व्यचितयत् । अहो
 मया प्रातर्निःसत्त्वं वनं कर्तव्यं । एवं चिन्तयतस्तस्य शशको मन्दं
 मन्दं गत्वा प्रणम्य तस्याग्रे स्थितः । अथ तं चिरादायातमन्यच्च लघुत
 रमवलोक्य कोपप्रज्वलितात्मा तं निर्भर्त्सयन्नाह । रे शशकायम १०
 एकस्तावल्लघुस्त्वं सम्प्राप्तो ऽपरं वेलातिक्रमेण । तस्मादपराधात् त्वां
 निपात्य प्रातः सकलान्यपि सत्त्वान्युच्छेदयिष्यामि । अथ शशकः प्रणम्य
 सविनयं प्रोवाच । स्वामिन् नात्रापराधो मम न चापरेषां सत्त्वानां ।
 तच्छूयतां कारणां । सिंद्ध आह । तत् सत्त्वं निवेदय यावत् मम हं
 द्रान्तर्गतो भवान् न भविष्यति । शशक आह । स्वामिन् समस्तमृगै १५
 रण्य ज्ञानिक्रमेण मम लघुतरस्य प्रस्तावं विज्ञाय ततो ऽहं पञ्चशशकैः
 सह प्रेषितः । ततश्चाहमत्तराल आगच्छन् महता केनचिदपरसिंहेन
 विवरान्निर्गत्याभिहितः । रे ह्य प्रस्थिता गूयं । अभीष्टदेवतां स्मरत ।
 ततो मयाभिहितं । वयं स्वामिनो भामुरकसिंहस्य सकाश आह्वारार्थं
 समयधर्मेण गच्छामः । ततस्तेनाभिहितं । यद्येवं तर्हि मदीयमेत २०
 द्वनं मया सह समयधर्मेण समस्तेरपि श्वापदैर्वर्तितव्यं । चौररूपी स
 भामुरकः । अथ यदि सो ऽत्र राजा ततो विश्वासस्थाने चतुरः शश
 कानत्र धृत्वा तमाहूय दुततरमागच्छ । येन यः कश्चिदावयोर्मध्यात्
 पराक्रमेण राजा भविष्यति । स सर्वानेतान् मृगान् भक्षयिष्यति । ततो
 ऽहं तेनादिष्टः स्वामिसकाशमभ्यागतः । एतद्वेलातिक्रमकारणां । तदत्र २५

स्वामी प्रमाणं । तच्छ्रुत्वा भासुरक आह । भद्र यद्येवं तत् सत्वरं
दर्शय मे तं चौरसिंहं । येनाहं मृगकोपं तस्योपरि क्षपयित्वा स्वस्थो
भवामि । उक्तं च ।

भूमिर्मित्रं क्षिण्यं च विग्रहस्य पदत्रयं ।

५ नास्त्येकमपि यद्येषां न तत् कुर्यात् कथञ्चन ॥ २५७ ॥

यत्र न स्यात् फलं भूरि यत्र च स्यात् पराभवः ।

न तत्र मतिमान् युद्धं समुत्पाद्य समाचरेत् ॥ २५८ ॥

शशक आह । स्वामिन् सत्यमिदं । स्वभूमिहेतोः परिभावाच्च युध्यन्ते
क्षत्रियाः । परं स दुर्गाश्रयमाश्रित्य दुर्गाणि क्रमतीव । तेन वयं वि
१० ष्कम्बिताः । ततो दुर्गस्थो दुःसाध्यो रिपुर्भवति । उक्तं च ।

न गजानां सहस्रेण न च लक्षेण वाजिनां ।

यत् कृत्यं साध्यते राज्ञां दुर्गैर्लोकैः सिध्यति ॥ २५९ ॥

शतमेको ऽपि सन्धत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः ।

तस्मादुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविचक्षणाः ॥ २६० ॥

१५ पुरा गुरोः समादेशाद्विरण्यकशिपोर्भयात् ।

शक्रेण विहितं दुर्गं प्रभावादिश्वकर्मणः ॥ २६१ ॥

तेनापि च वरो दत्तो यस्य दुर्गं स भूपतिः ।

त्रिजयी स्यात् ततो भूमौ दुर्गाणि स्युः सहस्रशः ॥ २६२ ॥

दंष्ट्राविरहितो नागो मदह्वीनो यथा गजः ।

२० सर्वेषां ज्ञायते वश्यो दुर्गक्षीनस्तथा नृपः ॥ २६३ ॥

तच्छ्रुत्वा भासुरक आह । भद्र दुर्गस्थमपि तं चौरं दर्शय मम येनाहं
व्यापादयामि । उक्तं च यतः ।

ज्ञातमात्रं न यः शत्रुं रोगं च प्रशमं नयेत् ।

महाबलो ऽपि तेनैव वृद्धिं प्राप्य स हन्यते ॥ २६४ ॥

२५ आत्मनः शक्तिमुदीक्ष्य मानोन्मादं तु यो व्रजेत् ।

शत्रून् कृन्वात् स एको ऽपि क्षत्रियान् भर्गवो यथा ॥२६५॥
 शशक आह । अस्त्येतत् । तथापि बलवान् स मया दृष्टः । तत्र
 युज्यते स्वामिनस्तस्य सामर्थ्यमविज्ञाय गन्तुं । उक्तं च यतः ।

अविदिवात्मनः शक्तिं परस्य च समुत्सुकः ।

गृच्छन्नभिमुखो नाशं याति वद्वौ पतङ्गवत् ॥२६६॥ ५

यो बलप्रोन्नतं याति निरुक्तं सबलो ऽप्यरिं ।

विमदः स निवर्तेत शीर्णदन्तो यथा गजः ॥२६७॥

भासुरक आह । भो किं तवानेन व्यापारेण । दर्शय मे तं दुर्गस्थ
 मपि । शशक आह । यद्येवं तदागच्छतु स्वामी । एवमुक्तायि व्यव
 स्थितः । ततश्च कञ्चित् कूपमासाद्य भासुरकमाह । स्वामिन् कस्ते १०
 प्रतापं सोढुं समर्थः । येन त्वां दृष्ट्वासी हारतो ऽपि चौरः प्रविष्टः
 स्वदुर्गं । तदागच्छ येन दर्शयामीति । तच्छ्रुत्वा भासुरक आह । भद्र
 सत्वरं दर्शय मे दुर्गं । तदनुदर्शितस्तेन कूपः । सो ऽपि मूर्खः सिंहुः
 कूपमथा आत्मनः प्रतिबिम्बं जलमध्यगतं दृष्ट्वा सिंहुनादं मुमोच ।
 ततस्तत्प्रतिशब्देन द्विगुणातरो नादः कूपात् समुत्थितः । अथासीं तं १५
 नादमाकर्ण्य शक्ततरो ऽयमिति मत्वा आत्मानं तस्योपरि क्षिप्त्वा
 प्राणान् मुमोच । शशको ऽपि कृष्टमनाः सर्वान् भृगानभि
 नन्द्य तैः प्रशस्यमानो यथासुखं तत्र वने वसति स्म । अतो ऽहं
 ब्रवीमि ।

यस्य बुद्धिर्बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलं ।

२०

वने सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥२६८॥

तद्यदि भवान् कथयति तत् तत्रैव गत्वा तयोः स्वबुद्धिप्रभावेन मित्र
 भेदं करोमि । कर्टक आह । भद्र यद्येवं तच्छिवास्ते पन्थानः सन्तु ।
 यथाभिप्रेतमनुष्ठायतां । अथ दमनकः सञ्जीवकवियुक्तं पिङ्गलकमवलोक्य
 तत्राक्षरे प्रणम्याग्रे समुपविष्टः । पिङ्गलको ऽपि तमाह । भद्र किं २५

चिराद्दृष्टः। दमनक आह। न किञ्चिदेवपादानामस्माभिः प्रयोजनं।
तेनाहं नागच्छामि। तथापि राजप्रयोजनविनाशमवलोक्य दन्दक्यमा-
नहृदयो व्याकुलतया स्वयमेवाभ्यागतो वक्तुं। उक्तं च यतः॥

प्रियं वा यदि वा द्वेष्यं शुभं वा यदि वाशुभं।

५ अपृष्टो ऽपि हि तं वक्ष्येद्यस्य नेच्छेत् पराभवं॥२६१॥

अथ तस्य साभिप्रायं तद्वचनमाकर्ण्य पिङ्गलक आह। किं वक्तुमना
भवान्। तत्कथ्यतामिति। स प्राह। देवायं सञ्जीवको युष्मत्पादाना-
मुपरि द्रोहबुद्धिरिति। विश्वासगतस्य मम विज्ञान इदमाह। भो
दमनक दृष्टा मयास्य पिङ्गलकस्य सारासारता। तदहमेनं कृत्वा सक-
१० लमृगाधिपत्यं तत्साचिव्यपदवीसमन्वितं करिष्यामि। तद्व्यसार्प्रकार-
सदृशं दारुणं वचः समाकर्ण्य मोहमुपगतो न किञ्चिदप्युक्तावान्।
दमनको ऽपि तस्य तमाकारमवलोक्य चिन्तितवान्। अयं तावत्
सञ्जीवकनिबद्धरागः। तन्नूनमनेन मन्त्रिणा राजा विनाशमवाप्स्यती-
ति। उक्तं च।

१५ एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रमाणं यदा।

तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदादास्येन निर्विद्यते॥

निर्विषास्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा।

स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणेष्वभिदुक्षते॥२७०॥

तत् किमत्र युक्तमिति। पिङ्गलको ऽपि चेतनां समासाद्य कथमपि
२० तमाह। दमनक सञ्जीवकस्तावदस्माकं प्राणसमो भृत्यः। स कथं
ममोपरि द्रोहबुद्धिं करोति। दमनक आह। देव भृत्यो न भृत्य-
इत्यनैकान्तिकमेतत्। उक्तं च।

न सो ऽस्ति पुरुषो राज्ञां यो न कामयते श्रियं।

अशक्ता एव सर्वत्र नरेन्द्रं पर्युपासते॥२७१॥

२५ पिङ्गलक आह। भद्र तथापि मम तस्योपरि चित्तवृत्तिर्न विकृतिं

याति । अथवा साधिदमुच्यते ।

अनेकदोषदुष्टो ऽपि कायः कस्य न वल्लभः ।

कुर्वन्नपि व्यलोकानि यः प्रियः प्रिय एव स ॥२०२॥

दमनक आह । अत्र एवायं दोषः । उक्तं च ।

यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः ।

५

अकुलीनः कुलीनो वा स श्रियो भाजनं नरः ॥२०३॥

अपरं केन गुणविशेषेण स्वामी सञ्जीवकं निर्गुणमपि निकटे धारयति । अथ देव यन्मेवं चिन्तयसि । महाकायो ऽयमनेन रिपून् व्यापादयिष्यामीति । तदस्मान्न सिध्यति । यतो ऽयं शष्पभोजी देवपादानां पुनः शत्रवो मांसाशिनः । तद्विपुसाधनमस्य सकृद्यत्नेन न भवति । १० तस्मादेनं दूषयित्वा हन्यतामिति । पिङ्गलक आह ।

उक्तो भवति यः पूर्वं गुणवानिति संसदि ।

तस्य दोषो न वक्तव्यः प्रतिज्ञाभङ्गभीरुणा ॥२०४॥

अन्यच्च मयास्य तव वचनेनाभयप्रदानं दत्तं । तत् कथं स्वयमेव व्यापादयिष्यामि । तत् सर्वथा सञ्जीवको ऽयं सुहृदस्माकं । न तं प्रति १५ कश्चिन्मन्युरिति । उक्तं च ।

यतः सदैव्यं प्राप्ता श्रीर्नित एवार्हति क्षयं ।

विषवृत्तो ऽपि संवर्ध्वं स्वयं हेतुमसाम्प्रतं ॥२०५॥

तथा च । आदौ न चाप्रणयिनां प्रणयो विधियो

दत्तो ऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः ।

२०

उत्तिष्ठ यत् क्षिपति तत् प्रकरोति लज्जां

भूमौ स्थितस्य पतनादयमेव नास्ति ॥२०६॥

तथा च । उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः ।

अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्दिशिष्यते ॥२०७॥

तद्रोरुबुडेरपि मयास्तु न विरुद्धमाचरणीयं । दमनक आह । स्वामिन् २५

नैष राजधर्मो यद्गोहृद्बुद्धिरपि क्षम्यते ।

उक्तं च । तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं मर्मज्ञं व्यवसायिनं ।

अर्द्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात् स हन्यते ॥ १७८ ॥

अपरं त्वयास्य सखिक्वत् सर्वो राजधर्मः परित्यक्तः । राजधर्माभावात्
५ सर्वो ऽपि परित्यक्तो विरक्तः । यतः सञ्जीवकः शण्यभोजी, भवान् मां
सादस्तव प्रकृतयश्च । स्वप्रकृतिरपि तत्रैवाध्यवसायेन हिंसापराङ्मु
खीव भाति । तत्तव व्यवसायवाक्यं कुतस्तेषां मांसाशनं । अतः सर्वे
॥ ऽपि परिचरास्तव मांसादास्तद्रहितं त्वां त्यक्त्वा यास्यन्ति वनात्तरं ।
ततो ऽपि त्वं विनष्ट एवास्य सङ्गत्या । न पुनस्ते कदाचिदाखेटके
१० प्रतिर्भाषिष्यति । उक्तं च ।

यादृशीः सेव्यते भृत्यैर्यादृशांश्चोपसेवते ।

कदाचिन्नात्र सन्देहस्तादृग्भवति पूरुषः ॥ १७९ ॥

तथा च । सत्तत्तायसि संस्थितस्य पथसो नामापि न ज्ञायते

मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

१५ स्वातौ सागरश्रुतिकुक्षिपतितं तज्ज्ञायते मौक्तिकं ।

प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणाः संवासतो ज्ञायते ॥ १८० ॥

तथा च । असतां सङ्गदोषेण साधवो यास्यन्ति विक्रियां ।

दुर्योधनप्रसङ्गेन भीष्मो गौरुरणं गतः ॥ १८१ ॥

अत एव सप्तो नीचबन्धं वर्जयन्ति । उक्तं च ।

२० न क्यविज्ञातशीलाय प्रदातव्यः प्रतिश्रयः ।

मत्कुणस्य तु दोषेण कृता मन्दविसर्पिणी ॥ १८२ ॥

कथा पिङ्गलक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्यचिन्म

॥ १९ ॥ कूपितेः कस्मिंश्चित् स्थाने मनोरमं शयनं । तत्र शुक्लतरपट्युगलम

ध्यसंस्थिता मन्दविसर्पिणी नाम श्वेता धूका प्रतिवसति स्म । सा

२५ तस्य मकूपितेः रक्तमास्वादयन्ती सुखेन कालं नयमाना तिष्ठति ।

अथान्येद्युस्तत्र शयने कश्चिद्वाग्यत्रग्निमुखो नाम मत्कुणः समायातः ।
अथ तं दृष्ट्वा सा विषण्णवदना प्रोवाच । भो ऽग्निमुख कुतस्त्वमत्रा
नुचितस्थाने समायातः । तद्यावन्न कश्चिद्वेत्ति तावच्छीघ्रं गम्यतामिति ।
स आह । भगवति गृह् आगतस्यासाधोरपि नैतद्युज्यते वक्तुं ।
उक्तं च ।

५

एक्यागच्छ समाश्रयासनमिदं कस्माच्चिरादृश्यसे
कां वार्ता अतिदुर्बलो ऽसि कुशलं प्रीतो ऽस्मि ते दर्शनात् ।
एवं नीचज्ञेने ऽपि युज्यति गृहं प्राप्ते सतां सर्वदा
धर्मा ऽयं गृहमेधिनां निगदितः स्मार्त्तैर्लघुः स्वर्गदः ॥२८३॥
अपरं मयानेकमानुषाणामनेकविधरुधिराण्यास्वादितान्याहारदोषात् १०
क्षारकदुतितकषायाम्लरसास्वादनि । न च मया कदाचिन्मधुररक्तमा
स्वादितं । तद्यदि त्वं प्रसादं करोषि । तदस्य भूपतेर्विविधव्यञ्जनपक्वा
न्नचूष्यल्लेखावाद्याहारवशादस्य शरीरे यन्मिष्टरक्तं संजातं । तस्यास्वा
दनेन सौख्यं सम्पादयामि त्रिद्वया । उक्तं च ।

रङ्गस्य भूपतेर्वापि त्रिद्वयासौख्यं समं स्मृतं ।

१५

तन्मात्रं च स्मृतं सारं तदर्थं यतते जनः ॥२८४॥

तथा च । यद्येव न भवेत्लोके कर्म त्रिद्वयाप्रतुष्टिदं ।

तन्न भृत्यो भवेत् कश्चित् कस्यचित् वंशगो ऽथवा ॥२८५॥

अन्यच्च । यदसत्यं वदेन्मर्त्यो यद्वासेत्यं च सेवते ।

यद्वच्छति विदेशं च तत् सर्वमुदरार्थतः ॥२८६॥

२०

तन्मया गृहागतेन बुभुक्षया पीडमानेन त्वत्सकाशाद्भोजनमर्थनीयं ।
तन्न त्वयैकाकिन्यास्य भूपते रक्तभोजनं कर्तुं युज्यते । तच्छ्रुत्वा मन्दवि
सर्पिण्याह । भो मत्कुण अरुमस्य भूपते रक्तमास्वादयामि । परं नि
द्राव्रशगतस्य त्वं पुनरग्निमुख चपल । तद्यदि मया सकृ रक्तयानं
करोषि तत्तिष्ठ । अभीष्टतरं रक्तमास्वादय । सो ऽब्रवीत् । भगवत्येवं २५

कश्चिष्यामि । यावत् त्वं नास्वादयसि प्रथमं भूपते रक्तं तावन्मम देव
गुरुकृतः शपथः स्यात् । एवं तयोः परस्परं वदतोः स राजा तच्छय
नमासाद्य प्रसुप्तः । अथासौ मत्कुणो जिह्वालौल्योत्कृष्टौत्सुक्याज्जाग्रत
मपि तं महीपतिमदशत् । अथ वा साध्विदमुच्यते ।

५ स्वभावो नोपदेशेन शक्यते कर्तुमन्यथा ।

सुतप्तमपि पानीयं पुनर्गच्छति शीततां ॥ २८० ॥

पदि स्याच्छीतलो वक्त्रिः शीतांशुर्दहनात्मकः ।

तत् स्वभावो ऽत्र मर्त्यानां शक्यते कर्तुमन्यथा ॥ २८१ ॥

अथासौ महीपतिः सूच्यग्रविद्ध इव तच्छयनं त्यक्त्वा तत्क्षणादेवोत्थितः ।

१० अहो ज्ञायतामत्र प्रच्छादनपटं मत्कुणो गूका वा नूनं तिष्ठति । येनाहं
दष्ट इति । अथ ये कञ्चुकिनस्तत्र स्थितास्ते प्रच्छादनपटं सत्वरं प्रसार्य
सूक्ष्मदद्या वीक्षां चक्रुः । अत्राक्षरे स मत्कुणो ऽतिचापल्यात् खट्वात्
प्रविष्टः । सापि मन्दविसर्पिणी वस्त्रसन्ध्यन्तर्गता तैर्दृष्टा व्यापादिता
च । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

१५ न ह्यविज्ञानशीलाय प्रदातव्यः प्रतिश्रयः ।

मत्कुणस्य तु दोषिणा कृता मन्दविसर्पिणी ॥ २८२ ॥

एवं ज्ञात्वा त्रयैष वध्यः । नो चेत् त्वां व्यापादयिष्यति । उक्तं च ।

त्यक्ताश्चाभ्यन्तरं येन वाक्याश्चाभ्यन्तरीकृताः ।

स एवं मृत्युमाप्नोति यथा राजा ककुदुमः ॥ २८३ ॥

कथा पिङ्गलक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । कस्मिंश्चिद्वनप्रदेशे

॥ १० ॥ चण्डर्वो नाम शृगालः प्रतिवसति स्म । स कदाचित् लुधाविष्टो

जिह्वालौल्यान्नगरान्तरे प्रविष्टः । अथ तं नगरवासिनः सारमेया अव

लोक्य सर्वतः परिधावन्तं तीक्ष्णदंष्ट्रयैर्भक्षितुमारब्धाः । सो ऽपि

तैर्भक्ष्यमाणः प्राणभयात् प्रत्यासन्नं रजकगृहं प्रविष्टः । तत्र च नीली

२५ रसधरिपूर्णं महाभाण्डं सज्जीकृतमासीत् । तत्रापि सारमेयैः समन्वितः

प्रयात । अथ यावन्निष्क्रान्तस्तावन्नीलीवर्षाः समं सञ्जातः । ततः सर्वे
ते सारमेयान्तं शृंगालविशेषमज्ञानतो यथाभीष्टदिशं गमुः । चण्डरवो
ऽपि तद्वत्परमासाद्य काननाभिमुखं प्रतस्थे । नैव नीलीवर्षेण कदा
चित् त्यज्यते । उक्तं त्र ।

वज्रलेपस्य मूर्धस्य नारीणां मर्कटस्य च ।

५

एको ग्राहस्तु नीचानां नीलीमद्यपयोस्तथा ॥२१॥

अथ तं कुरंगलग्नगतमालसमप्रभमपूर्वं सत्त्वमवलोक्य सर्वे सिंहुव्या
प्रदीपिवृक्षप्रभृतयो ऽरण्यनिवासिनो भयव्याकुलीकृतमनसः समन्तात्
पलायनक्रियां कुर्वन्ति कथयन्ति च । अहो अपूर्वमेतत् सत्त्वं कुतो
ऽप्यागतं । तत्र विज्ञायते । कीदृगस्य चेष्टितं पौरुषं च । तदूरतरं १०
गच्छामः । उक्तं च ।

न यस्य चेष्टितं विद्यान्न कुलं न पराक्रमं ।

न तस्य विश्वसेत् प्राज्ञो यदीच्छेच्छ्रियमात्मनः ॥२२॥

चण्डरवो ऽपि तान् भयव्याकुलितान् विज्ञापयन्माह । भो भो श्वापदाः
किं यूयं मां दृष्ट्वं सत्त्वस्ता व्रजथ । तत्र भेतव्यं । अहं ब्रह्मणा १५
स्वयमेवाकार्याभिहितः । यच्छ्वापदानां मध्ये कश्चिद्राजा नास्ति । तत्र
मया सर्वश्वापदप्रभुत्वे ऽभिषिक्तः ककुदुमाभिधः । ततो गत्वा क्षिति
तले तान् सर्वान् परिपालयेति । ततो ऽहमत्रागतः । तन्मम इव
यायां सर्वैरेव श्वापदैः सदैव वस्तव्यमिति । अहं ककुदुमो नाम
राजा त्रैलोक्ये श्वापदराजा सञ्जातः । तच्छ्रुत्वा ते श्वापदाः सिंहुपुरः २०
सराः स्वामिन् प्रभो समादिशेति वदन्तस्तं परिवव्रुः । अथ तेन सिं
हस्यामात्यपदवी प्रदत्ता । व्याघ्रस्थं च शय्यापालकं । द्वीपिनस्तान्भू
लाधिकारः । करिणः प्रतीकारकं । वानरस्य इवधारकं । ये चात्मी
यज्ञात्यास्तेः सहलापमात्रमपि न करोति । शृगास्ताः सर्वे ऽप्यर्द्धच
न्द्रं दत्वा निःसारिताः । एवं तस्य राजक्रियायां वर्तमानस्य ते सिंहा २५

दयो मृगान् व्यापन्त्यस्मिन्नुत्तः प्राक्षेपति । सो ऽपि प्रमुधर्मेण सर्वेषां
तान् विभज्य प्रयच्छति । एवं गच्छति काले कदाचित् तेन सभागतेन
दूरदेशे शब्दायमानस्य शृगालवृन्दस्य कोलाहलो ऽश्रावि । तं शब्दं
श्रुत्वा पुलकिततनुरानन्दाश्रुपरिपूर्णनयन उत्थाय तारस्वरेण विरोतु
५ मारब्धवान् । अथ ते सिन्हादयस्तमाकर्ण्य तारस्वरं शृगालो ऽयमिति
मवा सलज्जमधोमुखाः क्षणमेकं स्थित्वा मिथः प्रोचुः । भो वाहिता
वयमनेन क्षुद्रशृगालेन तद्व्यतां वध्यतामिति । सो ऽपि तदाकर्ण्य
पलायितुमिच्छन्ननुचितस्थाने ऽपि सिन्हादिभिः खण्डशः कृतो मृतश्चे
ति । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

१० त्यक्ताश्चाभ्यन्तरा येन वाक्याश्चाभ्यन्तरीकृताः ।

स एव मृत्युमाप्नोति यथा राजा ककुदुमः ॥२१३॥

तदाकर्ण्य पिङ्गलक आह । भो दमनक कः प्रत्ययो ऽत्र विषये यत् स
ममोपरि दुष्टबुद्धिः । स आह । देवाद्य ममाग्रे तेन निश्चयः कृतः ।
यत् प्रभाते पिङ्गलकं वधिष्यामि । तदत्र विषय एष एव प्रत्ययः ।
१५ प्रभाते ऽवसरवेलायामारक्तमुखनयनः स्फुरिताधरो दिशो ऽवलोक
यन्ननुचितस्थानोपविष्टस्त्वां क्रूरदृष्ट्या विलोकयिष्यति । एवं ज्ञात्वा
यदुचितं तत् कर्तव्यमिति । एवमुक्त्वा तं प्रणम्य सञ्जीवकमुद्दिश्य
प्रस्थितः । सञ्जीवको ऽपि सोढिगाकारं मन्दं मन्दं समायातं वीक्ष्य
सादरं तमुवाच । भो मित्र स्वागतं ते । चिरादृष्टो ऽसि । शिवमपि
१० भवतः । तत् कथय येनादिषमपि तुभ्यं गृहगताय प्रयच्छामि । उक्तं
च यतः ।

ते धन्यास्ते विवेकज्ञास्ते सभ्या इह भूतले ।

आगच्छन्ति गृहे येषां कार्यार्थं सुखदो जनाः ॥११४॥

दमनक आह । भो कथं शिवं सेवकजनस्य । उक्तं च ।

२५ सम्पत्तयः परापन्नाः सदा चित्तमनिर्वृतं ।

स्वजीविते ऽप्यविश्वासीस्तेषां ॥ २१५ ॥

तथा च । सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य क्व कृतं ।

स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारिणः ॥ २१६ ॥

अन्यच्च । तावज्जन्मापि दुःखाय ततो दुर्गतिता सदा ।

तत्रापि सेवया वृत्तिरहो कष्टपरम्परा ॥ २१७ ॥

जीवन्तो ऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः ।

दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ २१८ ॥

नाशनाति स्वेच्छयौत्सुक्याद्विनिद्रो न प्रबुध्यते ।

न निःशङ्कं वचो ब्रूते सेवको ऽप्यत्र जीवति ॥ २१९ ॥

सेवा स्ववृत्तिराख्याता यैस्तैर्मिथ्या प्रजल्पितं ।

स्वरुन्दं चरति चात्र सेवकः परशासनात् ॥ २०० ॥

भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्वं लघुभोजनं ।

सेवकस्य यत्पर्यद्विद्विषेः पापकर्मजः ॥ २०१ ॥

शीतातपादिकष्टानि सहते यानि सेवकः ।

धनाय तानि चाल्पानि यदि धर्मान्न मुच्यते ॥ २०२ ॥

मृदुनापि सुवृत्तेन सुमृष्टेनापि हारिणा ।

मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ २०३ ॥

सञ्जीवकं श्लाघते । अथ भवान् किं वक्तुमनाः । सो ऽब्रवीत् । मित्र

सचिवानां न मन्त्रभेदं कर्तुं युज्यते । उक्तं च यतः ।

यो मन्त्रं स्वामिनो भिन्नात् साचिव्ये सन्नियोजितः ।

स कृत्वा नृपतेः कार्यं स्वयं च नरकं व्रजेत् ॥ २०४ ॥

येन यस्य कृतो भेदः सचिवेन महीपतेः ।

तेन शस्त्रबधस्तस्य कृत इत्याहु नारदः ॥ २०५ ॥

तथापि मया तव स्नेहपाशबद्धेन मन्त्रभेदः कृतः । पतस्त्वं मम वच

नेनात्र राजकुले विश्वस्तः प्रविष्टश्च । उक्तं च ।

विश्रम्भाद्यस्थ यो मृत्युमवाप्नोति कथञ्चन ।

तस्य कृत्या तदुत्थानं प्राहेदं वचनं मनुः ॥ ३०६ ॥

तत्तथोपरि पिङ्गलको ऽयं दुष्टबुद्धिः । कथितं चाश्वानेन मत्पुत्रश्चतु
ष्कर्णतया यत् प्रभाते सञ्जीवकं कृत्वा समस्तं मृगपरिवारं चिरान्
१५ तृप्तिं नेष्यामि । ततः स मयोक्तः । स्वामिन्नयुक्तमिदं धन्मिन्नद्रोहेण
जीवनं क्रियत इति । उक्तं च यतः ।

अपि ब्रह्मब्रधं कृत्वा प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।

तदर्थेन विचीर्णेन न कथञ्चित् सुहृद्बधः ॥ ३०७ ॥

ततस्तोनाहं सामर्थ्येनोक्तः । भो दुष्टबुद्धे सञ्जीवकस्तावच्छृणुभोजी
१० ध्वं मांसाशिनः । तदस्माकं स्वाभाविकं वैरमिति । तत् कथमात्मस
काशे रिपुरुपेक्ष्यते । तस्मात् सामादिभिरुपायैर्हन्यतामिति । न च
कृते तस्मिन् दोषः स्यात् । उक्तं च ।

दत्वापि कन्यकां वैरी निरुन्तव्यो विपश्चिता ।

अन्योपपैरशक्यो यो कृते दोषो न विद्यते ॥ ३०८ ॥

१५ कृत्याकृत्यं न मन्येत क्षत्रियो युधि सङ्गतः ।

प्रसुप्तो द्रोणपुत्रेण धृष्टकुसुः पुरा कृतः ॥ ३०९ ॥

तदहं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा वत्सकाशमिदमागतः । साम्प्रतं मे नास्ति
विश्वासघातकदोषः । मया सुगुप्तमन्त्रस्तव निवेदितः । तद्यत्ते प्रति
भाति तत् कुरुष्वेति । अथ सञ्जीवकस्तस्य तद्वचनं वञ्चयातदारुणं श्रुत्वा
२० ज्ञातं मोक्षमुपागतः । यश्चाञ्छेतनं लब्ध्वा सर्वैराग्यमिदमाह । अहो
साध्विदमुच्यते ।

उर्जनगम्या नार्यः प्रायेणास्त्रेह्वान् भवति राज्ञा ।

कृपणानुसारि च धनं मेघो गिरिजलधिदर्शी च ॥ ३१० ॥

अहं हि सम्मतो राज्ञो य एवं मन्यते कुधीः ।

२५ बलीवर्दः स विज्ञेयो विषाणपरिवर्जितः ॥ ३११ ॥

वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनं ।

वरं व्याधिर्मनुष्याणां नाधिकारेण सम्पदः ॥३१२॥

तदयुक्तं मया कृतं । यदनेन सह मैत्री कृता । उक्तं च यतः ।

यथोरेव समं वित्तं यथोरेव समं कुलं ।

तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥३१३॥ १

तथा च । मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरङ्गैः ।

मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यं ॥

तद्यदि गत्वा तं प्रसादयिष्यामि । तथापि न मे प्रसादं यास्यति ।

उक्तं च यतः ।

निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रशाम्यति । १०

अकारणाद्वेषपरो हि यो भवेत् कथं नरस्तं परितोषयिष्यति ॥३१५॥

अरुहो साध्विदमुच्यते ।

भक्तानामुपकारिणां परहितव्यापारयुक्तात्मनां ।

सेवासंव्यवहारतत्त्वविदुषां द्रोहद्व्युत्तानामपि ।

व्यापत्तिः स्वखलितान्तरेषु नियता सिद्धिर्भवेद्वा न वा । १५

तस्मादम्बुपतेरिवावनिपतेः सेवा सदा शङ्किनी ॥३१६॥

तथा च । भावस्त्रिगैरुपकृतमपि द्वेष्यतां याति लोके ।

साक्षादन्यैरुपकृतमपि प्रीतये चापयाति ।

दुर्याक्यवान्नृपतिमनसां नैकभावाश्रयाणां ।

सेवार्थमः परमगहनो योगिनामप्यसाध्यः ॥३१७॥ २०

तत् परिज्ञातं मया मम प्रसादमसहमानिरेष पिङ्गलको ऽन्यैः समीप

वर्तिभिः प्रकोपितः । तेनायं ममादोषस्याप्येवं वदति । उक्तं च ।

प्रभोः प्रसादमन्यस्य न सहन्तीह सेवकाः ।

सपत्न्य इव सङ्क्रुद्धाः सपत्न्याः सुकृतेरपि ॥३१८॥

भवति चाप्येवं यतो गुणवस्तु समीपवृत्तिषु गुणहीनानां न प्रसादो २५

भवति । उक्तं च ।

गुणवत्तत्पात्रेण ह्याद्यन्ते गुणिनां गुणाः ।

रात्रौ दीपशिखा कास्तिर्न भानावुदिते सति ॥३११॥

दमनक आह । भो मित्र यद्येवं तत्र नास्ति ते भयं । प्रकोपितो ऽपि
५ स तैर्दुर्जनैस्तत्र वचनरचनया प्रसादं यास्यति । स आह । भो न
दुक्तमुक्तं भवता । लघूनामपि दुर्जनानां मध्ये स्थातुं न शक्नोते । उपा
यान्तरं विधाय ते नूनं विप्रसिद्धिः । उक्तं च यतः ।

बहवः पण्डिताः बुद्धाः सर्वे मायोपजीविनः ।

कुर्युः कृत्यमकृत्यं वा उष्ट्रे काकादयो यथा ॥३२०॥

व.शा दमनक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अथ कस्मिंश्चिद्दुर्जने
॥३१॥ मदोत्कटो नाम सिंहः प्रतिवसति । तस्य चानुचरा द्वीपिवायसगोमा
यवः सन्ति । अथ कदाचित् तैरितिस्ततो भ्रमद्भिः सार्वभृष्टः क्रथनको
नामोद्गो दृष्टः । अथ सिंह आह । अहो अपूर्वमिदं सत्त्वं । ततो ज्ञायतां
किमेतदार्णवमुत ग्राम्यं वेति । तच्छ्रुत्वा वायस आह । भो स्वामिन्
१५ ग्राम्यो ऽयमुद्गनामा जीविविशेषस्तत्र भोज्यः । तद्व्यापाद्यतां । सिंह
आह । नाहं गृहगतं हन्मि । उक्तं च ।

गृहे शत्रुमपि प्राप्तं विश्वस्तमकुतोभयं ।

यो हन्यात् तस्य पापं स्याच्छतब्राह्मणघातजं ॥३२१॥

तदभयप्रदानं दत्त्वा मत्सकाशमानीयतां येनास्यागमनकारणं पृच्छामि ।
२० अथासौ सर्वैरपि विश्वास्याभयप्रदानं दत्त्वा मदोत्कटसकाशमानीतः ।
प्रणम्योपविष्टश्च । ततस्तस्य पृच्छतस्तेनात्मवृत्तान्तः सर्वः सार्वभृष्टं
मुद्गवो निवेदितः । ततः सिंहेनोक्तं । भो क्रथनक मा त्वं ग्रामं गत्वा
भूयो ऽपि भारोद्धहनकष्टभागी भूयाः । तद्वैवारण्ये निर्विशङ्को-मर
क्तसदृशानि शष्पाग्राणि भक्षयन् मया सह वस । सो ऽपि तथेत्युक्त्वा
२५ तेषां मध्ये विचरन्कुतो ऽपि भयमिति सुखेनास्ते । तथान्येद्युर्मदोत्क

तस्य महागतेनारण्यचारिणा सह बुद्धमभूत् । तत्र तस्य दत्तमुपलभ्य
क्षुरेर्व्या सज्जाता । व्यथितः कथमपि न प्राणैर्विमुक्तः । अथ शरी
रसामर्थ्यान्न कुत्रचित् पदमपि चलितुं शक्नोति । ते ऽपि सर्वे काका
दयो ऽप्रभुत्वेन तस्य बुधाविष्टाः परं दुःखं भेनुः । अथ तान् सिंहः
प्राह । भो अन्विष्यतां कुत्रचित् किञ्चित् सत्त्वं येनारुमेतामपि दशां ५
प्रापस्तं कृत्वा पुष्पद्रोजनं सम्पादयामि । अथ ते चत्वारो ऽपि भ्रमितु
मारब्धाः । यावन्न किञ्चित् पश्यन्ति तावद्वायसश्रृगालौ परस्परं मल्ल
यतः । श्रृगाल आह । भो वायस किं प्रभूतश्रान्तेन । यदस्माकं प्रभोः
क्रथनको विश्वस्तस्तिष्ठति । तदेनं कृत्वा सर्वपरिवारस्य प्राणयात्रां
कुर्मः । वायस आह । भो युक्तमुक्तं भवता । परं स्वामिना तस्याभयं १०
दत्तमिति । तेनाब्रूधो ऽयमिति । श्रृगाल आह । भो वायस अहं
स्वामिनं विज्ञाप्य तथा करिष्ये यथा स्वामी बधं करिष्यति । तत्
तिष्ठतु भवन्तो ऽत्रैव यावदहं गत्वा गृहं प्रभोराज्ञां गृहीत्वागच्छामि ।
एवमभिधाय सत्वरं सिंहमुद्दिश्य प्रस्थितः । अथ सिंहमासाद्येदमाह ।
स्वामिन् भ्रात्वा समागता वयं समस्तं वनं । परं न किञ्चित् तत्त्वं १५
समासादितं । तत् किं कुर्मो वयं साम्प्रतं बुभुक्षया पदमेकमपि प्रच
लितुं न शक्ताः । देवो ऽपि पथ्याशीव वर्तते । तद्यदि देवादिशो
भवति । तदा क्रथनकपिशितेनाद्य पथ्या क्रिया क्रियते । अथ सिंह
स्तस्य तदारूपां वचनमाकर्ण्य सकोपमिदमाह । धिग् धिक् पापाधम ।
यद्येवं भूयो वदसि । तत् त्वां तत्क्षणमेव बधिष्यामि । यतो मया २०
तस्याभयं प्रदत्तं । तत् कथं स्वयमेव व्यापादयामि । उक्तं च ।

न गोप्रदानं न महीप्रदानं मात्रप्रदानं हि तथा प्रधानं ।

यथा वदसीह बुधाः प्रधानं सर्वप्रदानेभ्यप्रदानं ॥ ३२२ ॥

एकतः क्रतवः सर्वे समासवर्दक्षिणाः ।

एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणं ॥ ३२३ ॥

तच्छ्रुत्वा शृगाल आह । स्वामिन् यद्यभयप्रदानं दत्त्वा बधः क्रियते । तदा ते दोषो भवति । यदि पुनः स देवपादानां भक्त्यात्मनो जीवितं प्रयच्छति । तत्र न दोषः । ततो यदि स्वयमेवात्मानं बधाय निगोजयति । तद्वध्यो ऽथवास्माकं मध्यादेकतमो बध्य इति । यतो देवपादाः ५ पथ्याशिनः जुधानिरोधादृत्यां दशां यास्यन्ति । तत् किमेतैः प्राणैस्माकं यत् स्वाम्यर्थे न यास्यन्ति । यदि स्वामिपादानां किञ्चिदनिष्टं भविष्यति । तदास्माभिः पृष्ठतो ऽपि वक्रिप्रवेशः कार्यः ॥ उक्तं च ।

यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नेन हि रत्नणीयः ।

तस्मिन् विनष्टे कुलसारभूतं न नाभिभङ्गे क्षरयो वरुन्ति ॥३२४॥

१० तदाकर्ण्य मदोत्कट आह । यद्येवं तत् कुरुष्व यदोचते । तच्छ्रुत्वा स खरं गत्वा सर्वास्तानुवाच । भो भो स्वामिनो मरुत्यवस्था वर्तते । नासिकासप्राप्तजीवितस्तिष्ठति । तत् किं पर्यटितेन । तेन विना को ऽस्मानत्र वने रक्षयिष्यति । तद्गत्वा तस्य जुद्धोगात् परलोकों प्रस्थितस्यात्मशरीरदानं कुर्मः । येन स्वामिप्रसादस्यानृणातां गच्छामः ।

११ उक्तं च । आपदं प्राप्नुयात् स्वामी यस्य भृत्यस्य पश्यतः ।

प्राणेषु विद्यमानेषु स भृत्यो नरकं व्रजेत् ॥३२५॥

तदनन्तरं ते सर्वे गत्वा वाष्पपूरितदृशो मदोत्कटं प्राणम्योपविष्टाः । तान् दृष्ट्वा मदोत्कटः प्राह । भो प्राप्तं दृष्टं वा किञ्चित् सत्त्वं । यथ तेषां मध्यात् काकः प्रोवाच । स्वामिन् वयं तावत् सर्वत्रैव पर्यटिताः । २० परं न किञ्चित् प्राप्तं दृष्टं वा सत्त्वं । तदेवं तावदद्य मां भक्षयित्वा प्राणान् धारयतु स्वामी । येन देवस्याश्वासनं भवति । मम पुनः स्वर्गप्राप्तिरिति । उक्तं च यतः ।

स्वाम्यर्थे यस्त्यजेत् प्राणान् भृत्यो भक्तिसमन्वितः ।

परं स पदमाप्नोति जलमरणवर्जितं ॥३२६॥

२५ तच्छ्रुत्वा शृगाल आह । भो स्वल्पकाषी भवान् । तव भक्षणात्

स्वामिनः प्राणायामपि तावन्न भवति । अपरं दोषश्च समुत्पद्यते ।

उक्तं च । काकमांसं श्रुनोच्छिष्टं स्तोत्रं तदपि दुर्बलम् ।

भक्षितेनापि किं तेन तृतिर्येन न ज्ञायते ॥ ३२० ॥

तद्दर्शिता भवता स्वामिभक्तिश्चानूण्यं भर्तृपिण्डस्य । प्राप्तश्चोभयोर्लो-
कयोः साधुवादः । तदपसराग्रतः । येनाहमपि स्वामिनं विज्ञापयामि । ५
तथानुष्ठिते सादरं शृगालः प्रणम्य प्रोवाच । स्वामिन्नाम मम कायेन
प्राणधारणं कृत्वा ममोभयलोकप्राप्तिं कुरु । उक्तं च यतः ।

स्वाम्यायत्ताः सदा प्राणा भृत्यानामर्जिता धनैः ।

यतस्तेन न दोषो ऽस्ति तेषां ग्रहणसम्भवे ॥ ३२५ ॥

अथ तच्छ्रुत्वा द्वीपी प्राह । भोः साधूक्तं भवता । परं भवानपि स्व- १०
ल्पकायः स्वजात्यश्च नखायुधवाद्भक्ष्य एव । उक्तं च ।

नाभक्ष्यं भक्षयेत् प्राप्तः प्राणैः कण्ठगतिरपि ।

विशेषात् तदपि स्तोत्रं लोकद्वयविनाशनं ॥ ३२१ ॥

तद्दर्शितं त्रयात्मनः कौलीन्यं । अथवा साधु चेदमुच्यते ।

एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति सङ्ग्रहम् ।

१५

आदिमध्यावसानेषु न ते यान्ति हि विक्रियां ॥ ३२० ॥

तदपसरतु भवानग्रतो येनाहमपि स्वप्रभुं प्रसादयामि । तथानुष्ठिते
द्वीपी प्रणम्य मदोत्कटमाह । स्वामिन् क्रियतामग्न मम प्राणैः प्राण-
यात्रा । दीयतां मे स्वर्गे ऽक्षयो वासः । विस्तीर्यतां पृथ्वीतले प्रभू-
ततरं यशः । तत्रात्र विकल्पः कार्यः । उक्तं च । २०

मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्यानामनुवर्तिनां ।

भवेत् स्वर्गे ऽक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणीतले ॥ ३२१ ॥

तच्छ्रुत्वा क्रयनकश्चित्तयामास । एतैस्तावच्छोभनानि वाक्शानि प्रो-
क्तानि । न वैको ऽपि स्वामिना विनाशितः । तदाहमपि प्राप्तकालं
विज्ञापयामि । येन मम वचनमेते त्रयो ऽपि समर्थयन्ति । इति निश्चित्य २५

प्रोवाच । श्री युक्तमुक्तं भवता । परं भवानपि नष्टायुधः । तत् कथं
भवन्तमपि स्वामी भक्षयति । उक्तं च ।

मनसापि स्वज्ञात्यानां यो ऽनिष्टानि प्रचिन्तयेत् ।

भवन्ति तस्य तान्येव लोके ऽत्रैव परत्र च ॥ ३३२ ॥

५ तदपसरतु भवान् येनाहं स्वामिनं विज्ञापयामि । तथानुष्ठिते क्रथन
को ऽग्रे स्थित्वा प्रणम्योवाच । स्वामिन्नेते तावद्भक्ष्या भवतां । तन्मम
प्राणैः प्राणयात्रा विधीयतां । येनास्माकमुभयलोकप्राप्तिर्भवति । उक्तं
च पतः ।

न यद्वनो ऽपि गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः ।

१० यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकोत्तमाः ॥ ३३३ ॥

एवमभिहिते सिंहानुज्ञातचित्रकप्रगालाभ्यां विदारितकुक्षिः काकेनो
त्पाटितचक्षुः क्रथनकः प्राणानत्याहीत् । ततश्च तैः लुद्रपण्डितैः
सर्वैरपि भक्षितः । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

बह्वः पण्डिताः लुद्राः सर्वे मायोपजीविनः ।

१५ कुर्युः कृत्यमकृत्यं वा उद्वे काकादयो यथा ॥ ३३४ ॥

आख्याते चाख्यानके पुनर्दमनकं सञ्जीवको ऽब्रवीत् । तद्गद्ग लुद्रपरि
वारो ऽयं ते राजा मया सम्यग्ज्ञातः सतामसेव्यश्च । उक्तं च पतः ।

अश्रुद्वप्रकृतौ राक्षि जनता नानुरज्यते ।

तथा गृध्रसमासन्नः कलहंसो ऽपि सच्चरन् ॥ ३३५ ॥

२० तथा घ ॥ गृध्राकारो ऽपि सेव्यः स्यादंसाकारैः सभासदैः ।

हंसाकारो ऽपि सत्याज्यो गृध्राकारैः शतैर्नृपः ॥ ३३६ ॥

तन्नूनं ममोपरि केनचिदुर्जनेनायं प्रकोपितः । तेनैवं वदति । अथवा
भवत्येतत् । उक्तं च ।

मृदुना सलिलेन खन्यमानान्यवपृष्यन्ति गिरिरपि स्थलानि ।

२५ उपज्ञापयिदां च कर्षाज्यैः किमु चेत्तांसि मृद्गानि मानवानां ॥

कर्णविषेण च भयः किं किं न करोति बालिशो लोकः ।
क्षपणकतामपि धत्ते पिबति सुरां नरकपाले ऽपि ॥ ३३८ ॥
अथैवा साधिदमुच्यते ।

पादाकृतो ऽपि दृढदण्डसमाकृतो ऽपि
यं दंष्ट्रया स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः ।
को ऽप्येष एव पिशुनो ऽग्रमनुष्यधर्मः
कर्णे परं स्पृशति हृत्यपरं समूलं ॥ ३३९ ॥

तथा च । अरुो कलु भुजङ्गस्य विपरीतबधक्रमः ।
कर्णे लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ ३४० ॥
तदेवं गते ऽपि किं कर्तव्यमिति । अरुं त्वां सुकृद्वावात् पृच्छामि । १०
दमनक आरु । तव तावदेशान्तरगमनं युज्यते । नैवविधस्य कुस्या
मिनः सेवां विधातुं । उक्तं च यतः ।

गुरोरप्यवलितस्य कार्यकार्यमज्ञानतः ।

उत्पद्यप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ॥ ३४१ ॥

सञ्जीवक आरु । अस्माकमुपरि स्वामिनि कुपिते गन्तुं न शक्यते । १५
न चान्यत्रगतानां निर्वृत्तिर्भवति । उक्तं च यतः ।

गुरुमपराधं कृत्वा दूरं गत्वा तु न स्वपिति धीमान् ।

दीर्घो बुद्धिमतो बाहू ताभ्यां ह्रंसति ह्रंसकं ॥ ३४२ ॥

तद्युद्धं मुक्ता मे नान्यदस्ति श्रेयस्करं । उक्तं च ।

न तान् हि तीर्थैस्तपसा च लोकान् स्वर्गेषिणी दनशतेः सुवित्तेः । २०

क्षणेन धान् यान्ति रणे सुधीराः प्राणान् समुत्कलि हि ये सुशीलाः ॥

मृतेः सम्प्राप्यते श्रेयो जीवद्भिः कीर्तिरुत्तमा ।

तदुभावपि शूराणां गुणावेतौ सुदर्लभौ ॥ ३४३ ॥

द्वविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ ।

परिब्राह्मणो ऽभिपुस्त्य रणे बामिमुखो हृतः ॥ ३४४ ॥ २५

ललाटेदेशे हृदि स्रवसं शूरस्य यस्य प्रविशेच्च वक्त्रे ।

तत् सोमपानेन समं भवेच्च सङ्ग्रामयज्ञे विधिवत् प्रदिष्टं ॥३४६॥

हेमार्थैर्विधिवत् प्रदानविधिना सद्दिप्रवृन्दार्चने ।

यज्ञेर्भूरि मुदक्षिणैः सुविहितैः सम्प्राप्यते यत् फलं ।

५ सत्तीर्थाश्रमवासहोमनियमैश्चान्द्रायणाद्यैः कृतैः

पुम्भिल्लत् फलमाकृते विनिर्हतेः सम्प्राप्यते तत्क्षणात् ॥३४७॥

तदाकर्ण्य दमनकश्चित्पयामास । पुद्गाय कृतनिश्चयो ऽयं दृश्यते । उरा

त्मा तद्यदि कदाचित् तोदणशृङ्गाभ्यां स्वामिनं प्रहुरिष्यति । तन्महा

नर्थः सम्यग्यते । तदेनं भूयो ऽपि स्वबुद्ध्या प्रबोध्य तथा करोमि यथा

१० देशान्तरगमनं करोति । आह व । भो मित्र सम्यगभिहितं भवता ।

किंतु कः स्वामिभृत्ययोः सङ्ग्रामः । उक्तं घ ।

बलवन्तं रिपुं दृष्ट्वा किलात्मानं प्रगोपयेत् ।

बलवद्विश्च कर्तव्या शस्त्रेन्द्रप्रकाशता ॥३४८॥

अन्यच्च । शत्रोर्विक्रममज्ञात्वा वैरमारभते हि यः ।

१५ स परमभवमाप्नोति समुद्रष्टिदिभाद्यथा ॥३४९॥

कथा सञ्जीवक आह । कथमेतत् । दमनकः कथयति । कस्मिंश्चित् स

॥१२॥ मुद्रतीरेकदेशे टिट्ठिभदम्पती प्रतिवसतः स्म । ततो गच्छति काले

ऋतुसमयमासाद्य टिट्ठिभी गर्भमधत्त । अथासन्नप्रसवा सती सा टिट्ठि

भमित्यूचे । भो कात्स मम प्रसवसमयो वर्तते । तद्विचिस्थतां किमपि

२० निरुपद्रवं स्थानं । येन तत्राकृमण्डकविमोक्षणं करोमि । टिट्ठिभ

आह । भद्रे रम्यो ऽयं समुद्रोपकण्ठः । तदत्रैव प्रसवः कार्यः । सा

प्राह । अत्र पूर्णिमादिने समुद्रवेलां चरति । सा मत्तगतेन्द्रानपि स

माकर्षयति । तद्दूरमन्यत्र किञ्चित् स्थानमन्विष्यतां । तच्छ्रुत्वा विहस्य

टिट्ठिभः प्राह । भद्रे न युक्तमुक्तं भवत्या । का मात्रा समुद्रस्य यो मम

२५ प्रसूतिं दूषयिष्यति । किं न युक्तं भवत्या ।

बद्धाम्बरस्वरूपमर्धं व्ययगतधूमं सदा मरुद्वपदं ।

मन्दमतिः कः प्रविशति कुताशनं स्वेच्छया मनुजः ॥ ३५० ॥

मत्तेभकुम्भविदलनकृतश्रमं सुप्तमत्तकप्रतिमं ।

यमस्तोकदर्शनेच्छुः सिंहं बोधयति को नाम ॥ ३५१ ॥

को गृत्वा यमसदनं स्वयमत्तकमादिशत्यज्ञातभयः ।

५

प्राणानपहर मत्तो यदि शक्तिः काचिदस्ति तव ॥ ३५२ ॥

प्राप्त्यलेशमिश्रे मरुति प्राभातिके च वातिजडे ।

गुणदोषज्ञः पुरुषो जलेन कः शीतमपनयति ॥ ३५३ ॥

तस्माद्विश्रब्धत्रिव गर्भं विमुञ्च । उक्तं च ।

यः पराभवसन्नस्तः स्वस्थानं विजहति वा ।

१०

तेन चेत् पुत्रिणी माता बन्धा धीमद्विरुच्यते ॥ ३५४ ॥

तथा च । ना जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धो ऽपि जीवति ।

तस्याज्जननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ॥ ३५५ ॥

इत्येवं वदति टिट्ठिभे विरुस्यमाना टिट्ठिभी विदिततन्ना तच्छक्तेरुक्ता

वती । साधिदमेवं च बहुसदृशं ।

१५

किं भाषितेन गुरुणा लोके ह्यास्यो भविष्यति खगेन्द्र ।

दत्ते तदिहाश्चर्यं यच्छति को हस्तिपिण्डानि ॥ ३५६ ॥

टिट्ठिभो ऽब्रवीत् । किं क्रियते समुद्रेण । तदाकर्ण्य समुद्रश्चित्तयामास ।

अहो गर्वा ऽयं पत्तिकीटस्यास्य । अथवा साधिदमुच्यते ।

स्वचित्तकल्पितो गर्वः कस्य केन प्रशाम्यति ।

२०

उत्तिष्ठ टिट्ठिभः पादौ शेते भङ्गभयादिवः ॥ ३५७ ॥

तन्मयास्य प्रमाणं कौतूहलादपि द्रष्टव्यं । किं ममेषो ऽण्डापहरि

कृते करिष्यति । इति चित्तयित्वा स्थितः । अथ प्रसवानन्तरं प्राणायामा

त्रार्थं गतायां टिट्ठिभ्यां समुद्रस्तु वेलाव्याज्जेनाप्यडम्बपन्नहारः । अथा

यातां टिट्ठिभी प्रसवस्थानं शून्यमवलोक्य प्रत्यपन्ती टिट्ठिभनृषे । ॥ ३५८ ॥

मूर्खं कथितं ते मया पूर्वमासीत् । यत् समुद्रवेलयाण्डानां विनश्यतो
भविष्यति । तदूर्तरं व्रजावः । परं मूर्खयारुङ्गारमाश्रितो मम वचनं
न करोषि । अथवा साधु चेदमुच्यते ।

सुहृदां हितकामानं न करोतीह यो वचः ।

५ स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्रष्टो विनश्यति ॥ ३५८ ॥

कथा टिट्ठिभ आह । कथमेतत् । सा प्राह । अस्ति कस्मिंश्चिज्जला
॥ ३५९ ॥ अये कम्बुग्रीवो नाम कच्छपः । तस्य च सङ्कटविकटनाम्नी मित्रे हं
सज्जातीये परमस्नेहकोटिमाश्रिते नित्यमेव सरस्तीरमासाद्य तेन सह
नेककथा देवर्षिब्रह्मर्षिरातर्षीणां कृत्रास्तमयवेलयाणां स्वनीडसंश्रयं
१० चक्रतुः । अथ गच्छता कालेनावृष्टिवशात् तत् सरः शनैः शनैः
शोषमगमत् । तदुःखदुःखितौ तावूचतुः । भो मित्र जम्बालशेषमेतत्
सरः सज्जातं । तत् कथं भवान् भविष्यति । अथ व्याकुलत्वं नो हृदि
वर्तते । तच्छ्रुत्वा कम्बुग्रीव आह । भो नास्त्यस्माकं जीवितव्यं ज
लाभावात् । तथाप्युपायश्चिन्त्यतामिति । उक्तं च ।

१५ मित्रार्थे बान्धवार्थे च बुद्धिमान् यतते तदा ।

ज्ञातास्वापत्सु यत्नेन जगादेदं वचो मनुः ॥ ३५९ ॥

तदानीयतां किञ्चित् दृढतरं रज्जुलघुकाष्ठादि । अन्विष्यतां च प्रभूतस
लिलसनाथं सरः । ततो मां लघुकाष्ठाधिष्ठं दत्तैरुभयतो गृहीतको
टिविभागं तत्र सरसि निनयतं । तावूचतुः । भो मित्र करिष्याव
२० एतत् । परं भवता मौनव्रतेन स्यातव्यं । नो चेत् तव काष्ठात् पातो
भविष्यति । ततः खण्डशो भविष्यति । कच्छप आह । मम खलु
मौनव्रतमग्नप्रभृति यावदाकाशगमनेन तत् सरः प्राप्यते । तथानुष्ठिते
मच्छता कम्बुग्रीवविषाधोभागव्यवस्थितं किञ्चित् पुरमालोकितां । तत्र
ये पौरास्ते तं तथा नीयमानमवलोक्य सविस्मयमिदमूचुः । अहो
२५ कक्षाकारं किमपि पक्षिभ्यः नीयते वक्षत पश्यतेति । अथ तेषां को

लाकृतमाकर्ष्य कम्बुयन्त्रिः प्रोवाच । भो किमेव कोलाकृत इति
वक्तुमना अर्द्धोक्ते निपातितः पौरैः अष्टदशः कृतश्च । अतो ऽहं
ब्रवीमि ।

मुहूदां कृतकामानां न करोतीह यो वचः ।

स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठादष्टो विनश्यति ॥ ३६० ॥ ५

पुनश्चाब्रवीत् । अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।

द्वावेतौ सुखमेवेते यद्विष्यो विनश्यति ॥ ३६१ ॥

टिडिभ आह । कथमेतत् । सा कथयति । कस्मिंश्चिज्जलाशये क
ऽनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिर्यद्विष्यति त्रयो मत्स्याः प्रतिवसन्ति ॥ १
स्म । अथ कदाचित् तं जलाशयं दृष्ट्वा गच्छद्भिर्मत्स्यजीवद्विरभिकृतं ॥ २०
अहो बहुमत्स्यो ऽयं रुदः । कदाचिदपि नास्माभिरन्वेषितः । तद्य
तावदाकारवृत्तिः सञ्जाता । सन्ध्यासमयश्च संवृत्तः । तत् प्रभाते
ऽत्रागतव्यमिति निश्चयः । अथ तेषां तत् कुलिशपातोपमं वचः समा
कर्ष्यानागतविधाता सर्वान् मत्स्यानाहूयेदमूचे । अहो श्रुतं भवद्दि
र्यन्मत्स्यजीवद्विरभिकृतं । तद्वात्रावपि गम्यतां किञ्चिन्निकटं सरः ॥ १५
उक्तं च । अशक्तैर्बलिनः शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनं ।

संश्रितव्यो ऽथवा दुर्गो नान्या तेषां गतिर्भवेत् ॥ ३६२ ॥

तन्नूनं प्रभातसमये ते मत्स्यजीविनो ऽत्र समागत्य मत्स्यसङ्घं कश्चि
ष्यन्ति । एतन्मम मनसि वर्तते । तन्नयुक्तं साम्प्रतं क्षणमथत्राव
स्थातुं । उक्तं च ।

२०

विद्यमाना गतिर्येषामन्यत्रापि सुखावहा ।

ते न पश्यन्ति विद्वांसो देशभङ्गं कुलक्षयं ॥ ३६३ ॥

तदकर्ष्य प्रत्युत्पन्नमतिः प्राह । अहो सत्त्वमभिकृतं भवता । ममा
यभीष्टमेतत् । तन्न्यत्र गम्यतामिति । उक्तं च ।

परदेशमयादस्ता बहुमत्स्यः प्रपलायनः ।

२१

स्वदेशे निधनं याति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥३६३॥

अन्यथा । यस्यास्ति सर्वत्र गतिः स कस्मात्

स्वदेशरगेण हि याति नाशं ।

तातस्य कूपो ऽयमिति ब्रुवाणाः

५ तारं जलं कापुरुषाः पिबन्ति ॥३६५॥

अथ तत् समाकर्ण्य प्रोच्चैर्विरुस्य यद्वविष्यः प्राह । अहो न भवद्वा
मन्त्रितं सम्यगेतदिति । यतः किं वाञ्छात्रिणापि तेषां पितृपितामहि
कमेतत् सरस्त्यक्तं युज्यते । यन्मायुःक्षयो ऽस्ति तदन्यत्रगतानामपि
मृत्युर्भविष्यति । उक्तं च ।

१० सर्पाणां दुर्जनानां च परहिद्रानुजीविनां ।

अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥३६६॥

तदहं न यास्यामि । भवद्वा च यत् प्रतिभाति तत् कर्तव्यं । अथ
तस्य तं निश्चयं ज्ञावानागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिश्च निष्क्रान्तौ सह
परिज्ञेन । अथ प्रभाति तैर्मत्स्यजीविभिर्जालैस्तज्जलाशयमालोक्य यद्

१५ विष्येन सह तत् सरो निर्मत्स्यतां नीतं । ततो ऽहं ब्रवीमि ।

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।

द्वावेतौ मुखमेधेते यद्वविष्यो विनश्यति ॥३६७॥

तच्छ्रुत्वा टिटिभः आह । भद्रे यन्मां किं यद्वविष्यसदृशं सम्भावयसि ।

तत् पश्य मे प्रभावं । यदेनं दुष्टबुद्धिं समुद्रं स्वचक्ष्वा शोषयिष्यामि ।

२० टिटिभी प्राह । अहो कस्ते समुद्रेण सह विग्रहः । तन्नयुक्तमस्यो
परि विग्रहं कर्तुं । उक्तं च ।

पुंसामसमर्थानामुपद्रवायात्मनो भवेत् कोपः ।

पिठरं ज्वलद्गतिमात्रं निजपाश्वर्यानेव दहति तरां ॥३६८॥

मरुतस्तु रमा विलङ्घयन् निजदोषेण कुधीर्विनश्यति ।

२५ कुरुते न खलु स्वपेक्षया शलभाग्रनिन्धनमिददीधितिः ॥३६९॥

टिट्ठिभः प्राहुः । प्रिये मेवं वद । पेषामुत्सारुशक्तिर्भवति । ते स्वल्पा
अपि गुह्यन् विक्रमन्ते । उक्तं च ।

विशेषात् परिपूर्णास्य यासि शत्रोरमर्षिणः ।

आनिमुख्यं शशाङ्कस्य यथाद्यापि विधुत्तुदः ॥ ३०० ॥

तथा च । प्रमाणाभ्यधिकस्यापि गण्डश्याममदच्युतेः ।

पदं मूर्ध्नि समाधत्ते केशरी मत्तदन्तिनः ॥ ३०१ ॥

अन्यच्च । बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि भूभृतां ।

तेजसा सह ज्ञातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ॥ ३०२ ॥

तथा च । रुस्ती स्थूलतरः स चाङ्गुशवशः किं रुस्तिमात्रो ऽङ्गुशः ।

दीपे प्रज्वलिते प्रणश्यति तमः किं दीपमात्रं तमः ।

वज्रेणापि कृताः पतन्ति गिरयः किं वज्रमात्रो गिरिः ।

तेजो यस्य विराजते स बलवान् स्थूलेषु कः प्रत्ययः ॥ ३०३ ॥

तदनया चक्ष्वास्य सकलमपि तोयं शुष्कस्थलतां नेष्यामि । टिट्ठिभी
प्राहुः । भो काल यत्र ज्ञाङ्गवी नवनदीशतानि गृह्णित्वा नित्यमेव
प्रविशति । तथा सिन्धुश्च । तत् कथं तमष्टादशनदीशतिः पूर्णमाणां १५
विप्रुषवाहिन्या चक्ष्वा शोषयिष्यति । तत् किमश्रुदेयेनोक्तेन । टिट्ठिभः
प्राहुः । प्रिये

अनिर्वेदः श्रियो मूलं चक्षुर्मे लोहसन्निभा ।

अहोरात्राणि दीर्घाणि समुद्रः किं न शुष्यति ॥ ३०४ ॥

तथा च । इरधिगमः परभागो धावत् पुरुषेण पौरुषं न कृतं ।

जयति तुलामधिहो भास्वानपि जलदपटलानि ॥ ३०५ ॥

टिट्ठिभी प्राहुः । यदि तयावश्यमेव समुद्रेण सह वियक्तानुष्ठानं कार्यं ।
तदन्यानपि विरुद्धमान् समाहूय सुहृज्जनसहित एवं समाचर ।
उक्तं च यतः ।

बहूनामप्यसाराणां समवायो बलावहः ।

तृतीयावेद्यते ह्यसुर्येन नागो ऽपि वर्धते ॥३०६॥

तथा च । चटकाकाष्ठकूटेन मल्लिकादुर्दरेस्तथा ।

महाजनविरोधेन कुञ्जरः प्रलयं गतः ॥३०७॥

कथा टिट्ठिभः प्राहुः । कथमेतत् । साज्जवीत् । अस्ति कस्मिंश्चिद्वनो
॥१५॥ देशे चटकादम्यती तमालतरुकृतनीडौ प्रतिवसतः स्म । अथ तयोर्ग
च्छता कालेन सत्ततिरभवत् । अन्यस्मिन्नहनि प्रमत्तो वनगजः कश्चित्
तं तमालवृक्षं धर्मात्तप्रकायाधीं समाश्रितः । ततो मदोत्कर्षात् तां
तस्य शाखां चटकाश्रितां पुष्करप्रेणाकृष्याभाङ्गीत् । तस्या भङ्गेन च
टकाण्डानि सर्वाणि विशीर्णानि । आयुःशेषतया च चटकौ कथमपि
१० प्राणैर्निज्जितौ । अथ चटका स्वापडभङ्गाभिभूता प्रलापान् कुर्वाणा
न किञ्चित् सुखमाससाद । एतस्मिन्नक्षरे तस्यास्तान् प्रलापान् समा
कार्ष्य काष्ठकूटो नाम पक्षी तस्याः परमसुहृत् तदुःखदुःखितो ऽभ्यु
पेत्य तामुवाच । भगवति किं वृथाप्रलापेन । उक्तं च पतः ।

नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति पण्डिताः ।

१५ पण्डितानां च मूर्खाणां विशेषो ऽयं पतः स्मृतः ॥३०८॥

तथा च । अशोच्यानीह भूतानि यो मूढस्तानि शोचति ।

स दुःखालभते दुःखं द्वावनर्थो निषेवते ॥३०९॥

अन्यच्च । श्लेष्माशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतो ऽवशः ।

तस्मान्न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याश्च शक्तिः ॥३१०॥

१० चटका प्राहुः । अस्त्येतत् । परं किमनेन दुष्टगजेन मदन्मे सत्तानस्य
लयः कृतः । तद्यदि त्वं मम सत्यसुहृत् तदस्य गजापसदस्य किञ्चिद्
धोपायं चिन्तय । यस्यानुष्ठानेन मे सत्ततिविनाशदुःखमपसरति ।
उक्तं च । आपदि येनोपकृतं येन च कृतं दशासु विषमासु ।

उपकृत्य तयोर्हमयोः पुनरपि ज्ञातं नरं मन्ये ॥३११॥

२५ काष्ठकूट आहुः । सत्यमभिरुक्तं भक्त्या । उक्तं च ।

स मुह्यसने यः स्यादन्यज्ञात्सुहृदो ऽपि सम् ।

वृद्धौ सर्वो ऽपि मित्रं स्यात् सर्वेषामेव देहिनां ॥ ३८२ ॥

तथा च । स मुह्यसने यः स्यात् स पुत्रो यत्र निष्कृतिः ।

स भृत्यो यो विधेयज्ञः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥ ३८३ ॥

तत् पश्य मे बुद्धिप्रभावं । परं किन्तु ममापि मुह्यता वीणारवा
नाम मल्लिकास्ति । तत् तामाह्वयागच्छामि । येन स दुरात्मा दुष्टगजो
बध्यते । अथासौ चटकया सह मल्लिकां समासाद्य प्रोवाच । भद्रे मे
ष्ट्यं चटका केनचिदुष्टगजेन पराभूताण्डकस्फोटनेन । तदस्य बधोपाय
मनुतिष्ठतो मे साहाय्यं कर्तुमर्हसि । मल्लिकाप्याह । भद्रे किमुच्यते
ऽत्र विषये । उक्तं च यतः ।

१०

पुनः प्रत्युपकाराय मित्राणां क्रियते प्रियं ।

यत् पुरा मित्रमित्रस्य कार्यं मित्रैः कृतं न किं ॥ ३८४ ॥

सत्यमेतत् । परं ममापि मेघनादो नाम परमुह्यद्वेको ऽस्ति । तमपि
समाह्वय पथोचितं कुर्मः । उक्तं च ।

हितैः साधुसमाचारैः शास्त्रशीर्षतिशालिभिः ।

१५

कथञ्चिन्न विकल्पन्ते विद्वद्भिश्चिन्तिता नयाः ॥ ३८५ ॥

अथ त्रयो ऽपि ते गत्वा मेघनादस्य समीपे समस्तमपि वृत्तान्तं निवेद्य
तस्युः । अथ स प्रोवाच । कियन्मात्रो ऽसौ वराको गजो महाजनस्य
कुपितस्याग्रे । तन्मदीयो मन्त्रः कर्तव्यः । मल्लिके त्वं गत्वा मध्याह्नसमये
तस्य मदोद्धतस्य गजस्य कर्णे वीणारवसदृशं शब्दं कुरु । येन निम्नी २०
लितनयनः श्रवणमुखलालसो भवति । ततश्च काष्ठकूटचङ्गा स्फोटि
तनयनो ऽन्धीभूतस्तृषार्तो मम गर्तातटाश्रितस्य सपरिकरस्य शब्दं
श्रुत्वा त्रलाशयं गत्वा समभ्येति । ततो गर्तामासाद्य पतति पञ्चत्वं
पाति च । एवं समवायात् कर्तव्यं यथा वैसाधनं भवति । अथ
तुष्टानुष्ठिते स मत्तगजो मल्लिकागेयमुखान्निर्मिलितनेत्रः काष्ठकूटापह् २५

तच्चतुर्मास्यन्दिनसमये तृषार्तो भ्राम्यन् मण्डूकशब्दानुसारी गच्छन् मरु-
तीं गतामासाद्य पतितो मृतश्च । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

घटकाष्टकूटेन मल्लिकादुर्गैस्तथा ।

महाजनविरोधेन कुञ्जरः प्रलयं गतः ॥ ३८६ ॥

५ टिट्ठिभ आह । भद्रे एवं भवतु । मुहूर्द्धर्गसमुदायेन समुद्रे शोषयिष्या-
मि । इति निश्चित्य वकसारसकृत्समधूरादीन् सर्वान् विहङ्गमान् समा-
हूय प्रोवाच । भो पराभूतो ऽहं समुद्रेणाण्डकापहरणेन । तच्चित्त्य-
तामस्य शोषणोपायः । अथ ते सर्वे सम्मन्य प्रोबुः । अशक्ता वयं
समुद्रशोषणे । तत् किं कृथाप्रयासेन । उक्तं च ।

१० अबलः प्रोन्नतं शत्रुं यो याति मदमोहितः ।

युद्धार्थं स निवर्तेत शीर्णदन्तो यथा गजः ॥ ३८७ ॥

तदस्माकं स्वामी वैनतेयो ऽस्ति । ततस्तस्मै सर्वमेतत् परिभवस्थानं
निवेद्यतामिति । येन स्वज्ञातिपरिभवकुपितो वैराग्यं गच्छति । अथ
वात्राबलेपं करिष्यति । तथापि नास्ति दोषः । उक्तं च यतः ।

११ मुहूर्दि निरुत्तरचित्ते गुणवति भृत्ये ऽनुवर्तिनि कलत्रे ।

स्वामिनि शक्तिसमेते निवेद्य दुःखं मुखी भवति ॥ ३८८ ॥

तथानुष्ठिते सर्वे ते पक्षिणो विषण्णवदना वाय्वपूरितदृशः करुणास्व-
रेण वैनतेयमासाद्य फूत्कर्तुमारब्धाः । अहो अब्रह्मण्यमब्रह्मण्यं । अ-
धुना सदाचारस्य टिट्ठिभस्य भवति नाथे ऽपि सति समुद्रेणाण्डकान्यपहृ-
२० तानि । तत् प्रनष्टमधुना पक्षिकुलं । अन्ये ऽपि स्वेच्छया समुद्रवद्या-
पादयिष्यन्ति । उक्तं च ।

एकस्य कर्म संघीद्व्य करोत्यन्यो ऽपि गर्हितं ।

गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ ३८९ ॥

तथा च । चाटतस्करदुर्वृत्तमहासारुसिकादिभिः ।

२५ पीड्यमानाः प्रजा रक्ष्याः कूटहन्त्रादिभिस्तथा ॥ ३९० ॥

अन्यच्च । प्रजापतिं धर्मपदभागो राज्ञी भवति रक्षितुः ।
 अधर्मादपि षड्भागो ज्ञायते यो न रक्षति ॥ ३११ ॥
 प्रजापीडनसत्तापात् समुद्रतो दुताशनः ।
 राज्ञः श्रियं कुलं प्राणानादग्धा विनिवर्तते ॥ ३१२ ॥
 राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चतुरचक्षुषां ।
 राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनां ॥ ३१३ ॥
 फलार्थी पार्थिवो लोकान् पालयेद्यन्नमास्थितः ।
 दानमानादितोयिन मालाकारो ऽङ्कुरानिव ॥ ३१४ ॥
 यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिरक्षितः ।
 फलप्रदो भवेत् काले तथा लोको ऽपि रक्षितः ॥ ३१५ ॥ १०
 क्षिरपयं धान्यरत्नानि यानानि विविधानि च ।

तथान्यदपि यत् किञ्चित् प्रजाभ्यः स्यान्नृपस्य तत् ॥ ३१६ ॥

अथैवं गरुडः समाकर्ष्य टिट्ठिभट्टः खट्वः खितः कोपाविष्टश्च व्यचिन्तयत् ।
 अहो सत्यमुक्तमेतैः पक्षिभिः । तदस्य गवा तं समुद्रं शोषयिष्यामः ।
 एवं विचिन्तयतस्तस्य विष्णुदूतः समागत्य प्रोवाच । भो गरुत्मन् भ १५
 गवता नारायणेनारुं तव पार्श्वे प्रेषितः देवकार्याय भगवानमराव
 त्यां यास्यतीति । तत् सवरमागम्यतां । तच्छ्रुत्वा गरुडः साभिमानं
 तमारुह । भो दूत किं मया कुभृत्येन भगवान् करिष्यति । तद्रुत्वा
 तं वद । अन्यो भृत्यो वारुणायास्मत्स्थाने क्रियतां । मदीयो नम
 स्कारो वाच्यो भगवतः । दूत आरुह । भो वैनतेय कदाचिद्भगवन्तं २०
 प्रति वया नैतदभिरक्षितमीदृक् । तत् कथय किं ते भगवतो ऽपमानं
 कृतं । गरुड आरुह । भगवदाश्रयभूतेन समुद्रेणास्मदस्यस्य टिट्ठिभस्या
 एतंकान्यपकृतानि । तद्यदि तस्य नियतं न करोति । तदहं भगवतो
 न भृत्य इत्येष मे निश्चयस्तथा वाच्यः । तदुत्तरं भवता भगवतः
 स्मृतिं गन्तव्यं । अथ दूतमुखेन वैनतेयं प्रष्टव्यमुपितं विज्ञाय भगवा २५

श्रितयामास । स्थाने कोषो वैनतेयस्य । तत् स्वयमेव गत्वा तं सम्बो
ध्य सम्मानपुरस्सरमानयामि । उक्तं च ।

भक्तं शक्तं कुलीनं च न भृत्यमपमानयेत् ।

पुत्रवध्नालयेन्नित्यं य इच्छेच्छ्रियमात्मनः ॥ ३१० ॥

५ अन्यच्च । राजा तुष्टो ऽपि भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ।

ते तु सम्मानितास्तस्य प्राणैरप्युपकुर्वते ॥ ३१८ ॥

इत्येवं सम्प्रधार्य रुक्मपुरे वैनतेयसकाशं सत्वरमगमत् । वैनतेयो ऽपि
गृहायागतं भगवत्तमवलोक्य त्रपादधोमुखः प्रणम्योवाच । भगवंस्त्व
दाश्रयोन्मत्तेन समुद्रेण पश्य मे भृत्यस्याण्डकान्यपकृत्य ममापमानं
१० विहितं । तद्भगवन्नज्ज्ञया मया विलम्बितं । नो चेदेनमहं स्थलान्त
मग्नैव नयामि । उक्तं च यतः ।

येन स्याल्लघुता वाथ पीडा चित्ते प्रभोः क्वचित् ।

प्राणत्यागे ऽपि तत् कर्म न कुर्यात् कुलसेवकः ॥ ३१९ ॥

तच्छ्रुत्वा भगवानाह । भो वैनतेय सत्यमभिक्षितं भवता । उक्तं च यतः ।

१५ भृत्यापराधज्ञो दण्डः स्वामिनो ज्ञायते यतः ।

येन लज्जापि तस्योत्था न भृत्यस्य तथा पुनः ॥ ४०० ॥

तदागच्छ येनाण्डानि समुद्रादादाय टिट्ठिभं सम्भावयामः । अमरपुरीं
च गच्छामः । तथानुष्ठिते समुद्रो भगवता निर्भर्त्स्य धनुष्याग्रेण शरं
सन्धायाभिक्षितः । भो दुरात्मन् दीयतां टिट्ठिभस्याण्डानि । नो चेत्
२० र्वां स्थलतां नेष्यामि । ततः समुद्रेण सभयेन टिट्ठिभाण्डानि तानि
दत्तानि । टिट्ठिभेनापि स्वभार्यार्षितानि । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

शत्रोर्विक्रममज्ञात्वा वैरवार्भते हि यः ।

■ पराभवमाप्नोति समुद्राद्विदिभायथा ॥ ४०१ ॥

तदाकर्ण्य सञ्जीवकस्तनेव भूयो ऽपि पश्य । भो मित्र कथं श्रेयो ऽसौ
२५ मया उष्टबुद्धिरिति । इयत्तं कालं पाशुपतरीतरक्षेकेन प्रसादेन च

तेनाहं दृष्टः । न कदाचित् तद्विकृतिर्दृष्टा । तत् कथं तं येनाहमात्म
रत्नार्थं तद्वधायोद्यमं करोमि । दमनक आह । भद्र किमत्र ज्ञेयं । एष
ते प्रत्ययः । रक्तनेत्रस्त्रिशिखां भृकुटिं दधानः सृक्कणी परिलेलिकं
स्त्वां दृष्ट्वा यदि भविष्यति । तदा दुष्टबुद्धिः । अन्यथा सप्रसादश्चेति ।
तदा ज्ञापय मां । स्वाश्रयं प्रतिगच्छामि । त्वया च यथा मन्त्रभेदो न
भवंति तथा विधातव्यं । यति निशामुखं प्राप्य गन्तुं शक्नोषि । तदा
देशत्यागः कार्यः । तथात्मा सामभेदोपप्रदानदण्डादिभि रक्षणीयः ।
उक्तं च यतः ।

अपि पुत्रकलत्रैर्वा प्राणान् रक्षेत पण्डितः ।

विद्यमानैर्यतस्तीः स्यात् सर्वं भूयो ऽपि देहिनां ॥४०२॥ १०

तथा च । येन केनाप्युपयेन श्रुतेनाप्यश्रुतेन वा ।

उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥४०३॥

यो मायां कुरुते मूढः प्राणत्यागे धनादिषु ।

तस्य प्राणाः प्रणश्यन्ति तेर्नष्टैर्नष्टमेव तत् ॥४०४॥

एवमभिधाय दमनकः कर्टकपार्श्वमगमत् । कर्टको ऽपि तं दृष्ट्वा प्रो १५
वाच । भद्र किं कृतं त्वया तत्र गतेन । दमनक आह । मया ताव
नीतिवीजनिर्वापणं कृतं । परतस्तदैवपर्यायायत्नं । उक्तं च ।

पराश्रुषे ऽपि दैवे ऽत्र कृत्यं कार्यं विपश्चिता ।

आत्मदोषविनाशाय स्वचित्तस्तम्भनाय च ॥४०५॥

कर्टक आह । तत् कथय त्वया कीदृक् नीतिवीजं निर्वापितं । सी २०
ऽब्रवीत् । मयान्योन्यं ताभ्यां मिथ्याप्रज्ञत्यनेन भेदस्तथा विहितो
यथा भूयो मन्त्रयत्तावेकस्थानस्थिती न द्रव्यसि । कर्टक आह ।
श्रद्धो न पुक्तं भक्ता विहितं । यतः परस्परं तौ स्नेहार्द्रहृदयो सु
खाश्रयो कोपसागरे प्रक्षिप्तौ । उक्तं च ।

अविहृतं सुखस्थं यो दुःखमार्गे निषेज्यते ।

जन्मजन्मसरे दुःखी स नरः स्वसत्सङ्गं ॥४०६॥

अपरं च यत् त्वं भेदमात्रेणापि तुष्टः । तदप्युक्तं । यतः सर्वो ऽपि
जनो विद्वत्करणो समर्थो भवति नोपकरणे । उक्तं च ।

नाशयितुमेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुं ।

५ पातयितुमस्ति शक्तिर्वायोर्वृक्षं न चोन्नमितुं ॥४०७॥

दमनक आह । भो अनभिज्ञो भवान् नीतिशास्त्रस्य । तेनैतद्ब्रवीषि ।
उक्तं च । उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथमिच्छता ।

समौ हि शिष्टिराम्नातौ वत्स्यन्तावामयः स च ॥४०८॥

तच्छत्रुभूतो ऽयमस्माकं मन्त्रिपदापहरणात् । उक्तं च ।

१० पितृपैतामहं स्थानं यो यस्यात्र जिगीषते ।

स तस्य सकृजः शत्रुरुच्छेद्यो ऽपि प्रिये स्थितः ॥४०९॥

तन्मया स उदासीनतया समानीतो ऽभयप्रदानेन यावत् । तावदहम्
पि तेन साचिष्यपदात् प्रच्यावितः । अथवा साधिदमुच्यते ।

दद्यात् साधुर्यदि निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं ।

१५ तन्नाशाय प्रभवति ततो वाञ्छमानः स्वयं सः ।

तस्मादेवो विपुलमतिभिर्नावकाशो ऽधमानां ।

जारो ऽपि स्याद्दक्षपतिरिति श्रूयते वाक्यतो ऽत्र ॥४१०॥

तेन मया तस्योपरि बधोपाय एष विरचितः । येन देशत्यागो मृत्युर्वा
भविष्यति । तच्च त्वामुक्तान्यो न ज्ञास्यति । तन्मया युक्तमेतत् स्वा
२० र्थाय प्रतिष्ठितं । उक्तं च यतः ।

निस्त्रिंशं हृदयं कृत्वा वाणी चेत्तरसोपमा ।

विकल्पो ऽत्र न कर्तव्यो ह्यन्यात् तत्रापकारिणं ॥४११॥

अपरं विद्वतो ऽप्येष सज्जोवको ऽस्माकमुपभोग्यो भविष्यति । तदेकं
तावद्वैसाधनं । अपरं साचिष्यं भविष्यति तृप्तिश्चेति । तदुपात्रे ऽस्मि
२५ नुपस्थिते कस्मान्मां दूषयसि ज्ञातवादात् । उक्तं च यतः ।

परस्य पीडनं कुर्वन् स्वार्थसिद्धिं च पण्डितः ।

मूढबुद्धिर्न भजेत वने चतुरको वषा ॥४१२॥

करटक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चिदनो कथा
देशे वज्रदंष्ट्रो नाम सिंहः । तस्य चतुरकक्रव्यमुखनानानौ प्रगाल ॥१६॥
वृकौ भृत्यभूतौ सदैवानुगतौ तत्रैव वने प्रतिवसतः । अथान्यदिने ५
सिंहेन कदाचिदासन्नप्रसवा प्रसववेदनया स्वयूथादंष्ट्रोऽप्युपविष्टा कस्मिं
श्चिदनगह्वरे समासादिता । अथ तां व्यापाम्य यावदुदरं स्फोटयति
तावज्जीवन्मुर्दासेरकशिमुर्निःक्रान्तः । सिंहो ऽपि दासेरक्षाः पिशितेन
परां तृप्तिमुपागतः । परं स्नेहादालदासेरकं त्यक्तं गृह्णामासीत्
तमुवाच । भद्रं न ते ऽस्ति मृत्योर्भयं मत्तो नान्यस्मादपि । तत् स्वे १०
च्छ्यात्र वने चतुरकक्रव्यमुखाभ्यां लालितेन श्राम्यतामिति । यतस्ते
शङ्कुसदृशौ कर्णौ ततः शङ्कुकर्णौ नाम भविष्यति । एवमनुष्ठिते चत्वारो
ऽपि त एकस्थानविरुहारिणः परस्परमनेकप्रकारं गोष्ठीसुखमनुभवन्ति
वत्सल्यमिति । शङ्कुकर्णौ ऽपि यौवनपदवीमावृढः क्षणमपि न तं
सिंहं मुञ्चति । अथ कदाचिद्वज्रदंष्ट्रस्य मत्तगजेन सह युद्धमभवत् । तेन १५
मदवीर्यात् स दत्तप्रहुरिस्तथा क्षतशरीरो विह्वितो यथा कथञ्चिन्न दै
वाद्यापादितः । ततश्च प्रहुरज्जर्जरितदेहो यदा स प्रचलितुं न शक्नो
ति । तदा क्षुत्क्षामकाण्ठस्तान् भृत्यानुवाच । भो अन्विष्यतां किञ्चित्
सत्त्वं येनाहमेवं स्थितो ऽपि तद्यापाम्यात्मनो युष्माकं च क्षुत्प्रणाशं
करोमि । तच्छ्रुत्वा ते त्रयो ऽपि तत्रैव वने सन्ध्याकालं यावत् परि २०
भ्रान्ताः । परं न किञ्चिदपि सत्त्वं समासादितं । अथ चतुरकश्चित्तया
मास । यदि शङ्कुकर्णौ ऽयं व्यापाम्यते तदा सर्वेषां कतिचिदि
नानि तृप्तिर्भवति । परं नैनं स्वामी मित्रत्वादाश्रयसमाश्रितत्वाच्च वि
नाशयिष्यति । अथ बुद्धिप्रभावेन स्वामिनं प्रतिबोध्य तथा करिष्ये
यथा व्यापादयिष्यति । उक्तं च ।

अबध्यं वाद्यवागम्यमकृत्यं नास्ति किञ्चन ।

लोके बुद्धिमतां बुद्धेस्तस्मात् तां हि नियोजयेत् ॥४१३॥

एवं विचिन्त्य शङ्कुकर्णमिदमाह । भो शङ्कुकर्ण स्वामी तावत् पथं
विना तुधया परिपीडते । स्वाम्याभावादस्माकमपि स्वयं विनाशः
५ समायातः । ततो वाक्यं किञ्चित् स्वाम्यर्थं वदिष्यामि । तच्छ्रूयतां ।
भो भद्र शीघ्रतरं निवेद्य । येन ते वचनमविकल्पः करोमि । अपरं
स्वामिनो हिते कृते मया सुकृतशतं कृतं भविष्यति । चतुरक आह ।
भो भद्र आत्मीयशरीरं द्विगुणलाभेन स्वामिने प्रयच्छ । येन ते द्विगु
णं शरीरं भवति । स्वामिनः पुनः प्राणयात्रा भवति । तदाकर्ण्य
१० शङ्कुकर्णः प्राह । भद्र यद्येवं तदा मदीयमेवेदं प्रयोजनं । तदुच्यतां
स्वाम्येतदेव क्रियतामिति । परमत्र विषये धर्मप्रतिभूर्याचनीयः । एवं
निश्चित्य सर्वे ते सिंहुसकाशमाज्ञमुः । ततश्चतुरक आह । देव कि
ञ्चित् सत्त्वं प्राप्तमद्य । भगवानादित्यो ऽप्यस्तं गतः । तद्यादि द्विगुण
वृद्धास्य शङ्कुकर्णस्य शरीरं प्रयच्छसि धर्मप्रतिभुवा । तदासौ स्वश
१५ रीरं ददाति । सिंहु आह । यद्येवं तदा सुन्दरतरं । अस्य व्यवहृ
रस्य धर्मप्रतिभूः क्रियतां । अथ सिंहुवचनानन्तरं वृकप्रगात्ताभ्यां वि
दारितकुक्षिः शङ्कुकर्णः पञ्चत्वमुपागतः । अथ वज्रदंष्ट्रश्चतुरकमाह । भो
चतुरक यावदहं नदीं गत्वा स्नानदेवतार्चनविधिं निर्वर्त्यागच्छामि ।
तावत् त्रयात्राप्रमत्तेन भाव्यं । इत्युक्त्वा नद्यां गतः । अथ तस्मिन्
२० गते चतुरकश्चिन्तयामास । कथं समैकाकिनो भोज्यो ऽयमुष्ट्रो भविष्य
ति । इति विचिन्त्य क्रव्यमुखमाह । भो क्रव्यमुख तुधालुर्भवान् ।
तद्यावत्सौ स्वामी नागच्छति । तावत् त्वमस्योष्ट्रस्य मांसं भक्षय ।
अहं त्वां स्वामिनो ऽग्रे निर्दोषं प्रतिषेदयिष्यामि । सो ऽपि तच्छ्रुत्वा
किञ्चित्मांसं यावदास्वादयति । तावच्चतुरकेनाभिक्षितं । भो भो क्रव्य
२५ मुख समागच्छति स्वामी । तत् त्यक्तैनं दूरे तिष्ठ येनास्य भक्षणं न

त्रिकल्पयति । तथानुष्ठिते सिंहुः समायातः । यावदुष्टं पश्यति तस्य
द्वितीकृतकृदयो दासेरकः । ततो भृकुटीं कृत्वा परुषतरमिदमाह ।
अहो केनैष उष्ट्र उच्छिष्टतां नीतः । येन तमपि व्यापादयामि । एव
मभिरहिते क्रव्यमुखश्चतुरकमुखमवलोकयति । किल वद किञ्चिद्येन
मम शान्तिर्भवति । अथ चतुरको विरुस्योवाच । भो ममाग्रे ऽपि ५
क्रमेलककृदयं भक्षयित्वा । अधुना मम मुखमवलोकयसि । तदास्वाद
यास्य दुर्णयतरोः फलमिति । तदाकर्ण्य क्रव्यमुखः प्राणभयादेशान्तर
मनागमनाय गतः । सिंहुश्च तत्रैव तिष्ठति । एतस्मिन्नन्तरे दैवयोगात्
तेनैव मार्गेण महादासेरकसार्थो भाराक्रान्तः समागच्छति । तस्याग्रेस
रस्योष्ट्रस्य कण्ठे महुती षण्ठा प्रबद्धास्ते । तस्याः शब्दं दूरतो ऽपि १०
समाकर्ण्य सिंहुश्चतुरकमाह । भद्र ज्ञायतां किमेष रौद्रः शब्दः श्रूयते
ऽश्रुतपूर्वः । तच्छ्रुत्वा चतुरकः किञ्चिद्वनान्तरं गत्वा । सत्वरं तमभ्येत्य
सवेगमुवाच । स्वामिन् गम्यतां गम्यतां यदि शक्नोषि गन्तुं । सो ऽब्र
वीत् । भद्र किमेवं मां व्याकुलयसि । तत् कथय । किमेतदिति ।
चतुरक आह । स्वामिन्नेष धर्मराजस्तवोपरि कुपितः । यत् क्लितानेन १५
मदीयदासेरको मां प्रतिभुवं दद्याकाल एव व्यापादितः । तत् सरुख
गुणमात्मीयमुष्ट्रमस्य सकाशाद्दृष्टव्यमिति निश्चित्य वृहदुष्टमान
मादायाग्रेसरोष्ट्रस्य ग्रीवायां बद्धा । बध्यदासेरकसक्तानपि पितृपिताम
हानादाय वैरनिर्घातनार्थमायात एव । सिंहुो ऽपि तत् सर्वं दूरादे
वावलोच्य मृतमुष्ट्रं परित्यज्य स्वप्राणभयात् प्रणष्टः । चतुरको ऽपि २०
शनैः शनैस्तस्योष्ट्रस्य मांसं भक्षयामास । ततो ऽहं ब्रवीमि ।

परस्य पीडनं कुर्वन् स्वार्थसिद्धिं च पण्डितः ।

मूकबुद्धिर्न भजेत वने चतुरको यथा ॥ ४१४ ॥

अथ गते दमनके सञ्जीविकश्चित्तयामास । अहो किमेतन्मया कृतं ।

यच्छृण्वभोजिना मांसाग्निना सह मैत्र्यनुग्रहः कृतः । अथवा साधु २५

वेदमुच्यते ।

अगम्यानि पुमान् याति यो ऽसेव्याश्च निषेवते ।

स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥४१५॥

तत् किं करोमि । क्व गच्छामि । कथं मे शान्तिर्भविष्यति । अथवा
यतमेव पिङ्गलकमनुगच्छामि । कदाचिच्छरणागतं मां रक्षति । प्राणैर्न
वियोजयति । उक्तं च यतः ।

धर्मार्थं यततामपीह विपदो देवाद्यदि स्युः क्वचित् ।

तत् तासामुपशान्तये सुमतिभिः कार्यो विशेषान्नयः ।

लोके ह्यातिमुपागतान्न सकलं लोकोक्तिरेषा यतः ।

१० दग्धानां किल वज्रिना हितकरः सेको ऽपि तस्योद्भवः ॥४१६॥

तथा च । कोके ऽश्ववा तनुभृतां निजकर्मपाकं ।

नित्यं समाश्रितवतां सुहितक्रियाणां ।

भावार्जितं शुभमथाप्यशुभं निकामं ।

यद्वावि तद्वति नात्र विचारहेतुः ॥४१७॥

१५ अपरं चान्यत्रगतस्यापि मे कस्यचिदुष्टसत्त्वस्य मांसाशिनः सकाशान्मृ
त्युर्भविष्यति । तद्वरं सिंहात् । उक्तं च ।

मरुद्भिः स्पर्द्धमानस्य विपदेव गरीयसी ।

दत्तभङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥४१८॥

तथा च । मरुतो ऽपि क्षायं लब्ध्वा श्लाघ्यं नीचो ऽपि गच्छति ।

२० दानार्थी मधुपो यद्वज्रकर्णसमाकृतः ॥४१९॥

एवं निश्चित्य स स्वलितगतिर्मन्दं मन्दं गत्वा सिंहाश्रयं पश्यन्नपठत् ।

अहो साधु चेदमुच्यते ।

अन्तर्लीनिभुजङ्गमं गृह्णमिव क्षालाकुलं वा वनं ।

ग्राह्याकीर्णमिवाभिरामकमलच्छायासनायं सरः ।

२५ नानादुष्टजनैरसत्यवचनैः क्षुद्गैरनार्यैर्वृतं ।

दुःखिनेह विगाह्यते प्रचकितैराशां गृहं वार्द्धिवत् ॥४२०॥

एवं पठन् दमनकोक्ताकारं दृष्ट्वा तं पिङ्गलकं स चकितः संवृतशरीरो
हृत्तरं प्रणामकृतिं विनाप्युपविष्टः । पिङ्गलको ऽपि तथाविधं वि
लोक्य दमनकवाक्यं श्रद्धावान् कोपात् तस्योपरि पपात । अथ सञ्जी
वकस्तु पिङ्गलकखरन्खरविकर्तितशरीरः पृष्ठशृङ्गाभ्यां तडुदरमुल्लिख्य
कथंमपि तस्मादपेतः । पुनरपि शृङ्गाभ्यां तं हस्तमिच्छन् पुडायाव
स्थितः । अथ द्वावपि तौ पुष्पितपलाशप्रतिमौ परस्परबधकाङ्गिणौ
दृष्ट्वा करटकः साक्षेपं दमनकमुवाच । भो मूढमते यदनयोर्विरोधस्त्वया
कृतः । तत्र साधु विहितं । यतः सकलमपि वनमिदं व्याकुलीकृतं
भवता । तत् त्वं न नीतितत्त्वं वेत्सि । उक्तं च नीतिविद्भिः । १०

कार्याण्युत्तमदण्डसाहसफलान्यायाससाध्यानि ये ।

प्रीत्या संशमयन्ति नीतिकुशलाः साम्रैव ते मन्त्रिणः ।

निःसाराल्पफलानि ये त्वविधिना वाञ्छन्ति दण्डोद्यमैः ।

तेषां दुर्णयचेष्टितैर्नरपतेरारोप्यते श्रीस्तुलां ॥४२१॥

तद्यदि स्वाम्यभिधातो भविष्यति । तत् किं त्वदीयमन्त्रबुद्ध्या क्रियते । १५
अथ सञ्जीवको न बध्यते । तथाप्यभयं । यतः प्राणसन्देहात् तस्य
च बधः । तन्मूढ कथं त्वं मल्लिपदवीमभिलषसि । सामसिद्धिं न वेत्सि ।
तद्वथा मनोरथो ऽयं ते दण्डरुचेः । उक्तं च ।

सामादिदण्डपर्यन्तो नयः प्रोक्तः स्वयम्बुवा ।

तेषां दण्डस्तु पापीयांस्तस्माद्दण्डं विवर्जयेत् ॥४२२॥ २०

तथा च । साम्रैव यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो बुधेन विनियोज्यः ।

पित्तं यदि शर्करया शाम्यति को ऽर्थः पटोलेन ॥४२३॥

तथा च । साम्रैवादौ प्रयोक्तव्यं कार्यं कार्यविचक्षणैः ।

सामसिद्धा हि विधयो न प्रयान्ति पराभवं ॥४२४॥

अन्यच्च । न चन्द्रेण न चीषध्या न सूर्येण न वज्रिना ।

साम्नेव विलयं याति विद्वेषि प्रभवं तमः ॥४२५॥

तद्यत् त्वं मल्लिवमभिलषसि । तदप्ययुक्तं । यतस्त्वं मल्लिगतिं न वे
त्सि । यतः पञ्चविधो मल्लः । स च कर्मणामारम्भोपायः । पुरुषद्रव्य
सम्पत् । देशकालविभागः । विनिपातप्रतीकारः । कार्यसिद्धिश्चेति ।
५ सो ऽयं स्वाम्यमात्ययोरेकतमस्य किं वा द्वयोरपि विनिपातः सम्प
द्यते लग्नं । तद्यदि काचिच्छक्तिरस्ति । तद्विचिन्त्यतां विनिपातप्रती
कारः । भिन्नसन्धाने हि मल्लिणां बुद्धिपरीक्षा । तन्मूर्खं तत् कर्तुम
समर्थस्त्वं यतो विपरीतबुद्धिरस्ति । उक्तं च ।

घातयितुमेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुं ।

१० प्रातयितुमस्ति शक्तिर्नाखोरुद्धर्तुमुत्तिपदं ॥४२६॥

अथवा न ते दोषो ऽयं स्वामिनो दोषो यस्ते मन्दमतेर्वाक्यं श्रद्धा
ति । उक्तं च ।

नराधिया नीचजनानुवर्तिनो बुधोपदिष्टेन पथा न यान्ति ये ।

विशन्ते ते दुर्गममार्गनिर्गमं समस्तसम्बाधनमर्थपञ्जरं ॥४२७॥

१५ तद्यदि त्वमस्य मल्ली भविष्यसि । तदान्यो ऽपि कश्चिन्नास्य समीपे
साधुजनः समेष्यति । उक्तं च ।

गुणालयो ऽप्यसन्मल्ली नृपतिर्नाधिगम्यते ।

प्रसन्नस्वादुसलिलो दुष्टयादो यथा क्रूदः ॥४२८॥

तथा च शिष्टरहितस्य स्वामिनो ऽपि नाशो भविष्यति । उक्तं च ।

२० चित्रास्वादकथैर्भृत्यैरनायासितकार्मुकैः ।

ये रमन्ते नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥४२९॥

तत् किं ते मूर्खस्योपदेशेन । केवलं दोषो न गुणाः । उक्तं च ।

नानाम्यं नाम्यते दारु नाशमनि स्यात् बुरक्रिया ।

सूचीमुखं विज्ञानीहि नाशिष्यायोपदिश्यते ॥४३०॥

२५ दमनकं द्याह । कथमेतत् । करठको ऽग्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चित्

पर्वतैकदेशे वानरयूथं । तच्च कदाचिद्धेमन्तसमये ऽतिकठोरवातसंस्य कथा
 शर्वेयमानकलेवरं तुषारवर्षाद्वतप्रवर्षधनधारानिपातसमाकृतं न कथ ॥१७॥
 चिच्छान्तिमगमत् । अथ केचिदानरा वक्त्रिकणसदृशानि गुञ्जाफलान्य
 वचित्य वक्त्रिवाञ्छया पूत्कुर्वन्तः समन्तात् तस्थुः । अथ सूचीमुखो
 नाम पत्नी तेषां तं वृथायासमवलोक्य प्रोवाच । भो सर्वे मूर्खा यूथं । ५
 नैते वक्त्रिकणाः । गुञ्जाफलान्येतानि । तत् किं वृथाश्रमेण । नैत
 स्माच्छीतरक्षा भविष्यति । तदन्विष्यतां कश्चिन्निर्वातो वनप्रदेशः ।
 गुहा वा गिरिकन्दरं वा । अद्यापि साटोपा मेघा दृश्यन्ते । अथ ते
 वामेकतमो वृद्धवानरस्तमुवाच । भो मूर्ख किं तवानेन व्यापारेण ।
 तन्मौनेन स्थीयतां । उक्तं च । १०

मुहुर्विघ्नितकर्माणं श्रूतकारं पराजितं ।

नालापयेद्विवेकज्ञो यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ॥४३१॥

तथा च । आखेटकं वृथाल्लेशं मूर्खं व्यसनसंस्थितं ।

आलापयति यो मूढः स गच्छति पराभवं ॥४३२॥

सो ऽपि तमनादृत्य भूयो ऽपि वानराननवरतमाह । भो किं वृथा १५
 ल्लेशेन । अथ यावदसौ न कथञ्चित् प्रलपन् विरमति । तावदेकेन
 वानरेण व्यर्थश्रमत्वात् कुपितेन पत्न्या गृहीत्वा शिलायामास्फा
 लितः । उपरतश्च । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

नानाम्यं नाम्यते दारु नाशमनि स्यात् हुरक्रिया ।

सूचीमुखं विजानोहि नाशिष्यायोपदिश्यते ॥४३३॥

२०

तथा च । उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शालये ।

पयः पानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्द्धनं ॥४३४॥

अन्यच्च । उपदेशो न दातव्यो यद्देशे तादृशे जने ।

पश्य वानरमूर्खेण सुगृही निर्गृही कृता ॥४३५॥

दमनक आह । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चिदनो २५

कथा देशे शमीवृक्षः । तस्य लम्बमानशिखायां कृतावसावरणचटकदम्पती
॥१८॥ वसतः स्म । अथ कदाचित् तयोः सुखसंस्थयोर्हर्मन्तमेधो मन्दं मन्दं
वर्षितुमारब्धः । अत्रान्तरे कश्चिच्छाखामृगो वातासारसमाकृतः प्रो
दूषितशरीरो दन्तवीणां वादयन् वेपमानस्तच्छमीमूलमासाद्योपविष्टः ।

५ अथ तं तादृशमवलोक्य चटका प्राह । भो भद्र ।

रुस्तपादसमोपेतो दृश्यसे पुरुषाकृतिः ।

शान्तिन भिद्यसे मूढ कस्मान्न कुरुषे गृहं ॥४३६॥

एतच्छ्रुत्वा तां वानरः सकोपमाह । अथमे कस्मान्न त्वं मौनव्रता
भवसि । अहो धार्ढ्यमस्याः । गृहमासाद्य मामुपहसति । यतः ।

१० सूचीमुखी दुराचारा रण्डा पण्डितवादिनी ।

नाशङ्कते प्रज्ञल्पती तत् किमेनां न हन्म्यहं ॥४३७॥

एवं प्रलप्य तामाह । मुग्धे किं तव ममोपरि चिन्तया । उक्तं च ।

वार्यं अदासमेतस्य पृच्छतो ऽत्र विवेकिना ।

प्रोक्तं पृच्छाविहीने स्यादरण्यरुदितोपमं ॥४३८॥

१५ तत् किं बहूना । तावत् स कीशो तथा निजकुलाय गर्वितयाभिहितो
यावत् तां शमीमारुह्य तस्याः कुलायः शतधा खण्डशः कृतः ।
अतो ऽहं ब्रवीमि ।

उपदेशो न दातव्यो यादृशे तादृशे जने ।

पश्य वानरमूर्खेण सुगृही निर्गृही कृता ॥४३९॥

१० तन्मूर्ख गुरुभिः शिक्तितो ऽपि न शिष्यसे त्वं । अथवा न ते दोषो
ऽस्ति । यतः साधोः शिक्ता गुणाय सम्पद्यते नासाधोः । उक्तं च ।

किं करोत्येव पाणिडत्यमस्थाने विनियोजितं ।

अन्धकारप्रतिच्छन्ने ष्टे दीप इवाहितः ॥४४०॥

तत् त्वं व्यर्थपाणिडत्यमाश्रित्य मम वधनमशृण्वान् आत्मशान्तिमपि
२५ न वेत्सि । तन्नूनमपज्ञातस्त्वं । उक्तं च ।

ज्ञातः पुत्रो ऽनुज्ञातश्च अतिज्ञातस्तथैव च ।

अपज्ञातश्च लोके ऽस्मिन् भक्तव्याः शास्त्रवेदिभिः ॥४४१॥

मातृतुल्यगुणो ज्ञातस्त्वनुज्ञातः पितुः समः ।

अतिज्ञातो ऽधिकस्तस्मादपज्ञातो ऽधमाधमः ॥४४२॥

उक्तं च । रूपो हेममृगं न वेति । अपि च ।

५

अप्यात्मनो विनाशं गणयति न खलः परव्यसनकृष्टः ।

प्रायो मस्तकनाशे समरमुखे नटति कबन्धः ॥४४३॥

अरुो साधिदमुच्यते ।

धर्मबुद्धिः कुबुद्धिश्च द्वावेतौ विदितौ मम ।

पुत्रेण व्यर्थपाणिडत्यात् पिता धूमेन घातितः ॥४४४॥ १०

दमनक आरुः । कथमेतत् । सो ऽब्रवीत् । अस्ति कस्मिंश्चिदधि कथं
छाने धर्मबुद्धिः पापबुद्धिश्च द्वे मित्रे प्रतिवसतः स्म । अथ कदाचित् ॥११॥
पापबुद्धिना चिन्तितं । अरुं तावन्मूर्खो दारिद्र्योपकृतश्च । तदेनं धर्म-
बुद्धिमादाय देशान्तरं गत्वा । अस्याश्रयेणार्थोपार्जनं कृत्वा । एनमपि
वच्चयित्वा सुखी भवामि । अन्यस्मिन्नरुनि स धर्मबुद्धिं प्राह । भो १५
मित्र वार्द्धकाभावे किं त्वमात्मविचेष्टितं स्मरसि । देशान्तरमदृष्ट्वा कां
शिशुजनस्य वार्ता कथयिष्यसि । उक्तं च ।

देशान्तरेषु बहुविधभाषाविषादि येन न ज्ञातं ।

भ्रमता धरणीर्पाठे तस्य फलं जन्मनो व्यर्थं ॥४४५॥

तथा च । विद्यां वित्तं शिल्पं तावन्नाप्नोति मानवः सम्यक् ।

२०

यावद्भ्रमति न भूमौ देशादेशान्तरं कृष्टः ॥४४६॥

अथ तस्य तदचनमाकर्ण्य प्रकृष्टमनास्तेनैव सरुः गुरुजनान्भ्यनुज्ञातः
शुभे ऽरुनि देशान्तरं प्रस्थितः । तत्र धर्मबुद्धिप्रभावेन भ्रमता पापबु-
द्धिनापि प्रभूततरं वित्तमासादितं । ततश्च द्वावपि तौ प्रभूतोपार्जित-
द्रव्यौ प्रकृष्टौ स्वगृहं प्रत्यौत्सुक्तेन निवृत्तौ । उक्तं च यतः ।

२५

प्रातर्विद्यार्थशिल्यानां देशात्तरनिवासिनां ।

क्रोशमात्रो ऽपि भूभागः शतयोजनवद्वेत् ॥४४०॥

अथ स्वस्थानसमीपवर्तिना पापबुद्धिना धर्मबुद्धिरभिक्षितः ॥ भद्रं न सर्वमेतद्वित्तं गृहं प्रतिनेतुं युज्यते । यतः कुटुम्बिनो बान्धवाश्च प्रार्थयिष्यन्ति । तदत्रैव वनगृह्णे कापि भूमौ निक्षिप्य किञ्चिन्मात्रमादाय गृहं प्रविशावः । भूयो ऽपि प्रयोजने सञ्जाते तन्मात्रं समेत्यास्मात् स्थानान्नेष्यावः । उक्तं च ।

न वित्तं दर्शयेत् प्राज्ञः कस्यचित् स्वल्पमप्यहो ।

मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः ॥४४८॥

१० तथा च । यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते स्वापदैर्भुवि ।

आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥४४९॥

तदाकर्ण्य धर्मबुद्धिराह । भद्रं तर्ह्येवं क्रियतां । तथानुष्ठिते द्वावपि तौ स्वगृहं गत्वा सुखेन संस्थितवन्तौ । अथान्यस्मिन्नगृहे पापबुद्धिर्निशीथि ऽटव्यां गत्वा तत् सर्वं वित्तं समादाय गतीं पूरयित्वा स्वभवनं १५ जगाम । अथान्येक्षुर्धर्मबुद्धिं समभ्येत्य प्रोवाच । सखे बहुकुटुम्बावावां । वित्ताभावात् सीदावः । तद्गत्वा तत्र स्थाने किञ्चिन्मात्रं धनमाध्यावः । सो ऽब्रवीत् । भद्रं एवं क्रियतां । अथ द्वावपि तत् स्थानं यावत् खनतस्तावद्वित्तं माण्डं दृष्टवन्तौ । अत्रान्तरे पापबुद्धिरात्मशिरस्ताडयन् प्रोवाच । भो धर्मबुद्धे त्वया कृतमेव तद्वनं नान्येन । यतो २० भूयो ऽपि गतीपूरणं कृतं । तत् प्रयच्छ मे तस्याहं । अथाहं राजकुले निवेदयिष्यामि । स आह । भो दुरात्मन् । मैवं वद । धर्मबुद्धिः खल्वहं । नैतच्चैरकर्म करोमि । उक्तं च ।

मातृवत् परदास्यणि परद्रव्याणि लोष्टवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि वीक्षन्ते धर्मबुद्धयः ॥४५०॥

२५ एवं द्वावपि तौ विवादमानौ धर्माधिकरण्यां गतौ । प्रोचतुश्च परस्परं

दूषयन्ती । अथ धर्माधिकरणाधिष्ठितपुरुषैर्दिव्यार्थं यावन्नियोजिती ता
वत् पापबुद्धिराह । अहो न सन्त्यदृष्टो ऽयं न्यायः । उक्तं च ।

विवादे ऽन्विष्यते पत्रं तदभावे ऽपि साक्षिणाः ।

साक्ष्यभावात् ततो दिव्यं प्रवदन्ति मनीषिणाः ॥४५१॥

तदत्र विषये मम वृक्षदेवता साक्षिभूता तिष्ठति । सायावयोरैकतरं ५
चौरं वा साधुं करिष्यति । अथ तैः सर्वैरभिहितं । भो युक्तमुक्तं
भवता । उक्तं च यतः ।

अत्यज्ञो ऽपि यदा साक्षी विवादे सम्प्रज्ञायते ।

न तत्र युज्यते दिव्यं किं पुनर्यत्र देवता ॥४५२॥

तदस्माकमप्यत्र विषये मरुत् कुतूहलं वर्तते । प्रत्यूषसमये युवाभ्यां १०
मप्यस्माभिः सह तत्र वनदेशे गतव्यं । एतस्मिन्नन्तरे पापबुद्धिर्गृहे
गत्वा स्वं जनकं समुवाच । तात प्रभूतो ऽयं मयार्थो धर्मबुद्धेश्चौरितः ।
स च तव वचनेन परिणतिं गच्छति । अन्यथास्माकं प्राणैः सह
यास्यति । स चारु । वत्स तद्वदुतं येन प्रोक्ता स्थिरतां नयामि ।
पापबुद्धिः प्राह । तात अस्ति तस्मिन् प्रदेशे मरुशमी । तस्या १५
मरुत् कोटरमस्ति । तत्र त्वं साम्प्रतमेव प्रविश । ततः प्रभाते यदाहं
सत्यश्रावणं करोमि । तदा त्वया वाच्यं यद्धर्मबुद्धिश्चौर इति । तथानु
ष्ठिते प्रत्यूषे स्नात्वा पापबुद्धिर्धौतप्रावरणो धर्मबुद्धिपुरःसरो धर्माधिक
रणिकैः सह तां शमीमभ्येत्य तारस्वरेण प्रोवाच ।

आदित्यचन्द्रावनिलो ऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं मनश्च । २०

अरुश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मो हि ज्ञानाति नरस्य वृत्तं ॥४५३॥

भगवति वनदेवते श्रावयोर्मध्ये यश्चौरस्तं कथय । अथ पापबुद्धिपिता
शमीकोटरस्थः प्रोवाच । भो शृणुत शृणुत धर्मबुद्धिनापकृतमेतद्वनं ।
तदाकर्ण्य सर्वे ते राजपुरुषा धिस्मयोत्फुल्ललोचना यावद्धर्मबुद्धिना
तच्छमीकोटरं वक्त्रिभोज्यद्रव्यैः परिवेष्ट्य वक्त्रिना सन्दीधितं । अथ २५

ज्वलति तस्मिन्नेदग्धशरीरः स्फुटितान्नः करुणं परिदेवयन् पापबु
 द्विपिता शमीकोट्यनिश्चक्राम । ततश्च तेः सर्वैः पृष्टः । भो किमिदं ।
 इत्युक्ते स पापबुद्धिविवेक्षितं सर्वमिदं तेषां निवेदयिष्योपस्तः । अथ
 तं पापबुद्धिं शमीशाखायां प्रविलम्ब्य राजपुरुषा धर्मबुद्धिं प्रशस्येद
 ५ मूचुः । अहो साधिदमुच्यते ।

उपायं चिन्तयेत् प्राप्तः तथापायं च चिन्तयेत् ।

पश्यतो वकमूर्खस्य नकुलेन कृता वकाः ॥४५४॥

कथा धर्मबुद्धिः प्राह । कथमेतत् । ते प्रोचुः । अस्ति कस्मिंश्चिद्वनो
 ॥२०॥ देशे बहुवकसनाथो वटपादपः । तस्य कोटरे कृल्लसर्पः प्रतिवसति
 १० स्म । स च वकबालकानज्जातपक्षानपि सदैव भक्षयन् कालं नयति ।
 अथैको वकस्तेन भक्षितान्यपत्यानि दृष्ट्वा शिशुवैराग्यात् सरस्तीरमा
 साद्य वाष्पपूरितनयनो ऽधोमुखस्तिष्ठति । तं च तादृशेष्टितमवलोक्य
 कुलीरकः प्रोवाच । माम किमेवं रुच्यते भवताद्य । स आह । भद्र
 किं करोमि । नन्दभाग्यो ऽहं । मम बालकाः स्वजनाश्च वटकोटरे
 १५ निवासिना सर्पेण भक्षिताः । तदुःखदुःखितो ऽहं रोदिमि । तत्
 कथय मे यद्यस्ति कश्चिदुपायस्तद्दिनाशाय । तदाकर्ण्य कुलीरकश्चित्त
 यामास । अयं तावदस्मज्जातिसदृजवैरी । तत् तथाविधं सत्यानृतमु
 पदेशं प्रयच्छामि । यथान्ये ऽपि वकाः सङ्गमयायान्ति । उक्तं च ।

नवनीतसमां वाणीं कृत्वा चित्तं तु निर्दयं ।

२० तथा प्रबोध्यते शत्रुः सान्वयो श्रियते यथा ॥४५५॥

आह च । माम यद्येवं तन्मत्स्यमांसखण्डानि नकुलविलद्वारात् सर्प
 कोटरे यावत् प्रक्षिप । येन नकुलस्तन्मार्गेण गत्वा तं दुष्टसर्पं विना
 शयति । तथानुष्ठिते मत्स्यमांसखण्डानुसारिणा नकुलेन कृल्लसर्पं
 निरुत्य ते ऽपि तद्वत्ताश्च वकाः सर्वे शनैः शनिर्भक्षिताः । अतो
 २५ वयं ब्रूमः ।

उपायं चित्तयेत् प्राप्तः तथापायं च चित्तयेत् ।

पश्यतो वकमूर्खस्य नकुलेन कृता वकाः ॥४५६॥

तदनेन पापबुद्धिनोपायश्चित्तितो नापायः । ततस्तत्फलं प्राप्तं । यतो
ऽहं ब्रवीमि ।

धर्मबुद्धिः कुबुद्धिश्च द्वावेतौ विदितौ मम ।

पुत्रेण व्यर्थपाण्डित्यात् पिता धूमेन घातितः ॥४५७॥

एवं मूढ त्रयाण्युपायश्चित्तितो नापायः । तत्र भवसि त्वं सज्जनः ।
केवलं पापबुद्धिवत् तत्र भवसि । त्वं मया परिज्ञातः स्वामिनः प्राण
सन्देहानपनात् । प्रकटीकृतं त्वया स्वयमेवात्मनो दुष्टत्वं कौटिल्यं च ।
अथवा साधिदमुच्यते ।

१०

यत्नादपि कः पश्येच्छिखिनामाकावनिःसरणमार्गं ।

यदि जलदधनिमुदितास्त एव मूढा न नृत्येयुः ॥४५८॥

नृत्यत्वं स्वामिनमप्येनां दशां नयसि । तदस्मद्विधस्य का गणना । त
स्मान्ममासन्नेन भवता न भाव्यं । उक्तं च ।

तुलां लोहसहस्रस्य खादन्ति यत्र मूषकाः ।

१५

गजं तत्र कुरेच्छेनो बालके को ऽत्र विस्मयः ॥४५९॥

दमनक अह । कथमेतत् । करटकः कथयति । अस्ति कस्मिंश्चि कथा
दधिष्ठाने नान्दुको नाम बणिकपुत्रः । अपरं च तत्रैव स्थाने बणि ॥२१॥
ग्लह्मणो नाम प्रतिवसति स्म । स च विभवत्तयादेशान्तरगमनं व्य
चित्तयत् । उक्तं च ।

२०

यत्र देशे ऽथवा स्थाने भोगान् भुक्त्वा स्ववीर्यतः ।

तस्मिन् विभवह्रीनो यो वसेत् स पुरुषाधमः ॥४६०॥

तथा च । येमाहङ्कारयुक्तेन चिरं विलसितं पुरा ।

दीनं वदति तत्रैव यः परेषां स निन्दितः ॥४६१॥

तस्य च गृहे लोहभारघटिता पूर्वपुरुषोपार्जिता तुलासीत् । तां च २५